

**DİVAN EDEBİYATI ŞAİRİ VE ŞARİHİ PROF. DR. AMİL ÇELEBİOĞLU'NUN
METİN ŞERHİ DERSİ, DERS ANLATIMLARINDA KULLANDIĞI
YÖNTEMLER VE NÜKTELER**

**DIVAN LITERATURE POET AND COMMENTATOR PROF. DR. AMİL
ÇELEBİOĞLU'S TEXT COMMENTARY LESSON, METHODS USED IN
LECTURE AND HUMOROUS STORIES**

Bekir Sarıkaya

Afyon Kocatepe Üniversitesi

bsarikaya@aku.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-9842-237X

Özet

Düzanlatım yöntemini kullanan öğretici kendi bilgisini duyuşunu ve becerilerini, öğrencinin alanıyla ilgili kavramları, olguları ve ilkeleri alması, tepkide bulunması ve uyarılması için sunar. Düzanlatımda olguları, ilkeleri, kuralları, ölçütleri, kuramları ve sınıflamaları kullanır. Planını hazırlarken bu kavramlara göre hareket eder. Bütün anlatım türleri gibi düzanlatım da bilgi vermek, bilginin gerekliliği için öğrenciyi ikna etmek, öğrencinin bulunduğu alandan zevk almasını sağlamak gibi bazı hedef davranışların kazanılmasını sağlar. Düzanlatımı kullanan öğretici, mantıklı düşünmeli ve tutarlı, geçerli, güvenilir önermelerle hem iç tutarlılığa hem de olgusal tutarlılığa dikkat etmelidir. Konu tanımlarla, örneklerle ve karşılaştırmalarla açıklığa kavuşturulurken, istatistiklerle ve uzman görüşleriyle sağlamlaştırılmalıdır. Nükte, fıkra, espri, anı vb. ile öğrenci uyanık ve zinde tutulmalıdır. Aynı zamanda tanımlar, örnekler ve karşılaştırmalar ise hedefe uygun, anlaşılabilir, içerikle ilgili, ilginç, ne uzun ne kısa, gerçeğe ve öğrencinin yaşına seviyesine cinsiyetine uygun olmalıdır.

Prof. Dr. Amil Çelebioğlu hocamızın metin şerh ederken yukarıdaki bilgileri uyguladığı görülür. Amacımız, hem derslerde aktarılan divan edebiyatı bilgilerini sunmak hem de ders anlatımında kullanılan düzanlatım metodu ile program geliştirme kitaplarının bize sunduğu bilgiler arasındaki ortak noktaları belirlemektir. Beyitlere uygun olarak anlatılan nükteler, anılar, fıkralar, hayal mahsulü denilen birçok durumun aslında gerçek olduğunu ifade eden edebiyat mazmunlarının açıklandığı kısımlar ve anlam bakımından bütün yönleriyle irdelenen beyitteki kelimeler vb. Metin Şerhi dersini ilgi çekici hâle getirirdi.

Düzanlatım türü başlığı altında hazırlanan yazıdaki örnekler, Prof. Dr. Amil Çelebioğlu hocamızın Metin Şerhi dersinde tutulmuş Ders Notları'ndan alınan örneklerdir. Bu çalışmanın aynı zamanda divan edebiyatı dersine giren hocalarımıza gözlerinden kaçırdığı bazı durumları hatırlatmasını, bunun yanında yeni başlayanlar için bir ışık olmasını ümit ediyorum.

Anahtar Kelimeler: Prof. Dr. Amil Çelebioğlu, düzanlatım, divan edebiyatı, metin şerhi.

Abstract

The instructor who uses direct instruction method presents his own knowledge and skills to take the concepts, facts and principles of the student, to react and stimulate. Uses facts, principles, rules, criteria, theories and classifications in direct instruction. When preparing his plan, he acts

according to these concepts. Like all types of narration, providing information in direct instruction enables the acquisition of intended behaviors such as persuading the student for the necessity of the information and ensuring that the student enjoys the area where he is located. The instructor who uses direct instruction method should think logically and pay attention to both internal consistency and factual consistency through consistent, valid, reliable propositions. The subject should be clarified with definitions, examples and comparisons, and should be reinforced with statistics and expert opinions. With the help of literary texts such as wit, jokes, jokes, memories, the student should be kept awake and fit. At the same time, definitions, examples and comparisons should be appropriate for the target, age of the student, gender, and reality. It is expected to be understandable, content related, interesting. Prof. Dr. Amil Çelebioğlu appears to apply the above information while commenting on the text. Our aim is both to present the divan literature information transferred in the lessons and to determine the common points between the direct instruction method used in the lecture and the information provided by the program development books. Literary mazims who say that is actually real The parts in which the literary mazmuns who stated that wits, memories, jokes, and many situations thought to be imaginary in accordance with couplets is actually real and the words in the couplet, which were examined in all aspects in terms of meaning, would bring the "Text Commentary Lesson" interesting. The examples in the article prepared under the title of direct instruction are examples taken from Prof. Dr. Amil Çelebioğlu's Lecture Notes held in the text annotation. I hope that this study will also remind our teachers who have attended Divan Literature lessons about some of the situations they have missed, as well as a light for beginners.

Keywords: Prof. Dr. Amil Çelebioğlu, direct instruction, divan literature, text commentary

GİRİŞ

Metin şerhinin üstatlarından biri olan Prof. Dr. Amil Çelebioğlu'dan ders almanın mutluluğunu daha derslerindeyken doya doya yaşadığımı farkındaydım. Hocamızın 1990 senesinde hac vazifesini ifa ederken El-Müeysem Tüneli faciasında rahmetli olmasıyla son lisans öğrencilerinden olan bizler bir daha bu zevki yaşayamayacaktık. Derslerinden sonra tuttuğum notları temize geçirir, özellikle de her konuya ait anlatılan küçük hikâye, fıkra, nükte vb. diyebileceğimiz kısa notları da eklerdim. Bölümümüzün öğrenciye genel kültür kazandıran en önemli derslerinden birinin Metin Şerhi dersi olduğunu söyleyebilirim. Bu ders, divan edebiyatı bilgileri ile halk edebiyatı olsun, Türk dili olsun, yeni edebiyat olsun bütün alanlarla ilgili bilgileri harmanlayan bir dersti.

Ders işlenişinde önce yüzyılların özelliği verilir. Sonra şairlerin kişilikleri, eserleri vb. mukayese yoluyla anlatılır, örnek olarak sunulan şairin bir şiiri tahtaya Osmanlıca olarak beyit beyit yazılırdı. Kelimelerin sırasıyla asıl, yan ve mecaz anlamları verilir, etimolojilerine bakılır, terim, deyim ve atasözlerindeki anlamları gözden geçirilir, anlamdaşları ve zıt anlamlıları bulunur, sonra mazmunlardaki ve çağrışımlardaki anlamlarına bakılır. Kelimelerin anlam münasebetine ve dil bilgisi kurallarına bağlı olarak kurallı cümlelere çevrilir. Herbir bağlama göre ayrı ayrı cümlelerle ifade edilen beyitlerin farklı farklı fikirler taşıdığı ortaya çıkarılmış olur. Bu çalışmada

daha çok vurgu yapmak istediğim hususlardan biri de, hocamızın ya kelimelere bağlı olarak ya da kelimelerin çağrıştırdığı fikirlere bağlı olarak her dersi fıkralar, nükteler, ibretlerle süslemesidir.

Her akademisyenin bir görevi, alana adım atan kitleye edebiyatı sevdirmek, edebiyattan zevk almalarını sağlamak ve bu edebiyatı devam ettirme bilinci kazandırmaktır. Alanında bilgi sahibi olmayan kitleye bilgi aktaran hocanın bazı rolleri vardır. Bu roller bilgi yayıcılık, disiplincilik, yargıçlık, sırdaşlık, ana-babalık, toplumsallaştırıcılık, metotluluk, önderlik ve nasihatçılıktır (Tezcan, 295-297). Aynı zamanda bir hocanın başarısını yükselten ve devam ettiren iki özellikten biri öğrencilerine sıcak ve samimi dostluğunu göstermek, diğeri düzenli ve planlı olarak çalışmasına devam etmektir (Başaran, 195). Prof. Dr. Amil Çelebioğlu ile yapılan yüz yüze görüşmelerde samimi ve içtenliğini gösterir, başarının ve mutluluğun yolunun mesleği sevmek ve çok çalışmaktan geçtiğini ifade ederdi. Derslerinde kaynak kitaplarıyla gelir, kitapları tanıtır, sonra anlatıma geçerdi. Hocamızın düzenlatım türünün yöntemlerini nasıl kullandığı aşağıda başlıklar hâlinde sunulmaya çalışılmıştır.

1. DÜZANLATIMDA HEDEFLER

Düzanlatım, bazı hedef davranışların kazanılmasını sağlar. Bunlar bilgi vermek, bilginin gerekliliği için kişiyi ikna etmek ve kişinin bulunduğu alandan zevk almasını sağlamaktır (Sönmez, 180). Sönmez, düzanlatım yöntemini kullanan öğreticinin bulunduğu alanla ilgili bilgi vermek için olguları, ilkeleri, kuralları, ölçütleri, kuramları ve sınıflamaları kullanabileceği, öğrencinin inancını ve tutumunu değiştirebileceği ve kişilerin eğlendirileceği bir yöntem olarak görür (Sönmez, s. 180).

Düzanlatımın hedefleri bilgi kazandırmak, bilginin gerekliliğine ikna etmek ve bilgiden zevk alınmasını sağlamak olmak üzere üç ana başlık altında incelenebilir.

A. Bilgi Kazandırmak

Düzanlatım yöntemini kullanan öğretici, bulunduğu alanla ilgili bilgi vermek için *olguları, ilkeleri, kuralları, ölçütleri, kuramları ve sınıflamaları* kullanabilir. Ders planı hazırlanırken bu terimlerin gereğinin yapılması tavsiye edilir (Sönmez, 180). Metin Şerhi dersinin terimleriyle de eşanlamlılık ifade eden bu terimlere karşılık olan *şerh, tefsîr, te'vîl, meâl, teşrîh, müşkilât, telhîs, icmâl, ihtisâr, ilm-i teşrîh/anatomi ilmi, tahlîl/analiz, tedâî/çağrışım, terkîb* ve *mazmûn* gibi terimler divan edebiyatının terimleridir.

Şiirlerin şerhi yapılırken önce kelimelerin gerçek ve yan anlamları verilir, ardından edebiyata mahsus olan terime ve ta'bîre işaret edilir, anlamı verilir. Böylece şiir açıklanmaya hazır hâle getirilmiş olur:

Mesela Fuzûlî'nin aşağıdaki beyiti şerh edilirken sevgilinin imalı hareketlerinden yola çıkılıp cilve kelimesinin *tedâîleri* aktarılır:

Geh nâz ü geh kirişme vü geh işvedür işüñ

Cânın sevenler olmasa yég âşinâ saña Fuzûlî (Tarlan, s. 76)¹

“*Ey sevgili senin işin bazen naz, bazen imalı hareketler, bazen de işvedir. Canını sevenler sana aşına olmasa daha iyidir.*” Tasavvufî açıdan *nâz, cilve*

¹ Tarlan, şiiri tahlil ederken cilve ile ilgili herhangi bir yorumda bulunmaz.

Allah'ın (c.c.) kudretinin maddi ve manevi tezahürü ve tecelliyatıdır. Cilve; tecelli, tecelliyat, mücella, cila kelimelerini tedâî ettirir.

Nâz ve işve kelimesinden hareketle cilve kelimesine geçilir. Böylece şiir, tasavvuf kültürüne uygun tarzda açıklanabilir hâle getirilmiş olur.

*Aşağıdaki beyitte ise, uzun uzadıya şerh yapıldıktan sonra son kısımlarda *telmîh* kelimesiyle şerhe katkı sunulmaya devam edilir:*

Aşkuñda mübtelâlığum ayb eden sanur

Kim olmak ihtiyâr iledir mübtelâ saña Fuzûlî (Tarlan, s. 76)

beyitinde “Aşk râh- ı hidâyettir. Hz. Allah dilediğine hidâyeti verir, dilediğine dalâleti verir.” ayetine telmîh vardır. Bana aşk sıfatını bahş eden Cenab-ı Hak'tır. Yoksa benim elimden bir şey gelmez. Beni Allah (c.c) said insanlardan yaratmıştır.

*Aşağıdaki iki beyit açıklanırken başlama sözü *mazmûnlar* kelimesi olur. Zaman zaman mazmûnların batı kaynaklarında geçtiği şekli de ihmal edilmez, bilgilere eklenir:*

Olma kemale girra ki dehr akibet seni

Gencine-i hüner dahi olsan turaba kor xxx

Gün sonunda Güneşin ufukta batması, ufukla toprak arasında toprağa girer hale gelmesi mazmunu vardır. Karun-Krezus mazmunu vardır. Hz. Musa Karun'a zekatı haber verdiğiğinde cimrilik eder. Hz. Musa da hazinesi ile beraber Karun'u turabın yutması için Allah'a dua eder. Karun yere girer. Maddi kültür olarak hazineler genelde toprakta saklanır. Mükemmellik ile mağrur olma. Zaman sonunda seni marifet hazinesi olsan bile toprağa kor. Yani ey insan “Dünya da kendini gurbette hissetmeyen aldanmıştır” hadisini unutma! İnsanın gözünü ancak bir avuç turab doyurur.

*Zaman zaman onu biz düşünceğiz, biz bileceğiz gibi uyarı cümleleri kullanılır. Sonra klasik edebi sanatlar kısmına geçilir, buraya açıklamalarını almadığımız *leff ü neşr* sanatı anlatıldıktan sonra kelimelerin *etimolojileri* ve diğer kelimelerle anlam bağlantıları çözülür, sonra şiir şerh edilir:*

Uş olmuş cânım u 'ömrüm, yüregüm ü gözüm sensüz

Biri bâd u biri hâk, biri dūzah u biri deryâ Ahmedî (Batislam, s. 460)

Bu beytin mazmûnu anâsır-ı erbaadır. (hava, toprak, ateş ve su). Dört unsur da burada geçer. Şayet geçmez de onları hatırlatacak kelimeler olursa biz düşünceğiz.

Cân - bâd alakası: Cân; rüzgara, nefese bağlıdır. Havasız kimse yaşayamaz. Hz. Îsâ (a.s.) için Rûhullah tabirinin kullanılması, ölümlere can verme mucizesine sahip olması kültürümüzde vardır. Bir kimsenin canlı olduğu, ağzına konan aynadan anlaşılır. Aynada nefesten hasıl olan bir buhar olur. Râyiha (koku), rîh (rüzgar) ve rûh (can) kelimelerinin kökleri aynıdır. (ح ا). Nane ruhu, tuz ruhu, rûh-ı sâni (içki), spirit (ruh)dan ispirto (batıda) aynı düşüncelerle kullanılan kelimeler, kavramlardır.

*Bazen uyarıcı sözler ve sorularla öğreten cümleler kullanılır. Mesela şerhin bir adımı olan *tahfîl* teriminin açıklaması şöyledir:*

Kelimeleri tek tek ayırmalı, o kelimeleri lûgat, istilâh, mecaz, kinaye yönünden kelime hazinemize katmalıyız. Bu kelime mücerred midir, muşahhas mıdır? Atasözlerimizde veya kültüründen etkilenilen edebiyatın mensup olduğu milletin atasözlerinde niçin, nasıl, ne maksatla kullanılmıştır? Bunların bilinmesi gerekir.

*Bazen edebiyata ait olup konu dışında gibi görülen başka bir terim karşımıza çıktığında bu terim biraz *vurgulu* ifade edilir, teferruatının öğrenilmesi istenir, örneği ise *basit bir üslupla* öğrenciye sunulur:*

*Şâh-ı tûbâ serv-i kaddınle gelirse bir yere
Her gören cânâ olur elbet taraf-dârın senin Sûmbülzâde Vehbî*
(Çelebioğlu, s. 48)

Bu bir muamma beytidir, bilmeceye benzer, yani üzerinde düşünülürse bir isim ortaya çıkar. “Tubanın dalı ile senin servi boyun bir araya gelse, bunu görenler senden yana olurlar.”

şeklinde kurallı cümlelere çevirdikten sonra edebiyatla ilgili nazım türü, önce çağrışımlarla söylenir, sonra adı belirtilip muammânın çözümü aşağıdaki gibi sunulur:

Muamma olarak: Tûbânın dalı ‘ط’ harfidir. Servinin boyu ise ‘ا’ elif’ dir. Bunlar bir yere gelirse ‘ط’ olur. Bir de ‘هر’ her’ kelimesi yanyana gelir, ‘طاهر’ tahir’ olur.

Çelebioğlu, karşılaştırma yaparken daha önceden karşılaştırılacak şeyler hakkında bilgi sahibi olunmasına dikkat ederdi. Bir sonraki karşımıza çıkan muammâ beyitte ise muammâyı açıkladıktan sonra muammâ ile lugâz arasındaki farkı ortaya koyar, bilgide kalıcılığı sağlamış olurdu:

*Mihnet ü derd ile pür-nemdir Nizâmînün gözi
Tutalı gözde makâm ol kaşları nûn ağzı mîm Karamanlı Nizâmî*
(İpekten, s. 193)

Nizâmî’nin gözü mihnet ve dert yüzünden nemle doludur. “Çünkü sevgilinin kaşları ve ağzı gözünde makam tutmuştur, yer etmiştir.” Burada konu harftir. Kaşlar nûn’a, ağız mîm’e benzetilir. Kaşlar ters nûn gibi, noktası ise gözbebeğidir. Ağız kapalı olduğunda mîme benzer. Lugâz kabul edersek (نم nem) kelimesini buluruz.

Beyti üç bakımdan şerh edebiliriz. Üçüncüsü aşığın sevgili yüzünde (نم) nem kelimesini görmesi yani sevgilinin yüzünde “nem” kelimesinin makam tutması.

Not: Nizâmî Fatih devri şairlerinden, 25 yaşında vefat etti.

Muammâ beyit: Bir beyitle bilmece sorulur. Bu bilmecelerin cevabı isim, Esmâ-i Hüsnâ ise muammâ beyt denir. Şayet cansız varlık ve nesne olursa lugâz denilir.

Bazen bir kelimenin anlamı öğretilirken örnek içinde örnek hissedilirdi:

Deyimler: bedbîn=septimist “Bu gülün dikenini var” der. nîk-bîn=optimist. Her şeyi iyi düşünür.

septik=reymbî=şüphencilik; kinetik=bi’l-fül; potansiyel=bi’l-kuvve; pîşdar=önder; dündar=arkadan gelen

Pîşdâr ve dûn-dâr kelimeleri için bir adab-ı muaşeret örneği verir. Yürüme adabı: “Geceleyin mürid önden, mürşid arkadan; gündüz ise mürşid önden mürid ise arkadan gider.” Adabın kabul edilebilir ve uygulanabilir olduğunu ispat eden başka bir örnekle pekiştirmeye çalışır, Mesnevî’nin etkisiyle olsa gerek:

Osmanlı kültürü zevke bağlıdır. Mesela babası fırıncı olan bir şahsın ölüm tarihini, ekmek, açgözlülük, feleğe yemek sıfatı yüklemek ile düşmüşlerdir.

Nedim ve Nâilî’den bahsedilirken bazı kelimelerin etimolojileri ile, başka bir bölümde Arapça kelimelerin kullanım şekliyle ilgili bilgi verilir:

Şarkının bugünkü gibi tam bir formu şekli yoktur. Şarkılar murabba olarak yazılmış şiidir:

çagırkı > şagırkı > şarkı (ihtimal) veya şarkî “şarka mensup” (ihtimal).

Kaşı nûnuyla kâmeti elifin

Gördük ayruk biz ansuz olmazız Ahmed Paşa (Çelebioğlu, 51)

Sevgilinin boyu ile kaşları “أن” kelimesini oluşturur. Ân ise Farsça güzellik ve Türkçe “o” zamirinin diğer bir şeklidir. Âşık bu güzelliği görmeden veya güzel olan o sevgiliyi görmeden duramaz.

Her bulunan kelimesinin Arapça kaideye göre cem’isinin bulunmasına çalışılmaz. Kelimenin Arapça olması gerekir. Meselâ Rumca “haydut” “خيدود” kelimesinden Hayadit “خياديت” şeklinde cemisi uygun düşebilir ama yanlıştır.

Nedîm, Şeyhülislam Yahya’yı beğenir. Mülakkab lügat manası “lakaplanmış”, istilahda ise; sapık manasına gelir. Devrin şâir-i a’zâmı Osmanzâde Tâib, mülakkab-zâde diye Nedîm’den söz eder. Bugün şarkı denildiğinde beste akla gelir.

B. Bilginin Gerekliliğine İkna Etmek

Öğretici bilgi vererek, sağladığı bilgi ile kendisinden bilgi alanların kendine güvenini sağlar, akıl yürütmeyi verdiği sağlam bilgilerle yapılırsa haklı ve haksız ayırt edebilme yeteneği kazandırabilirse bilgi öğrenen kişide özgüven oluşacak ve bilginin vazgeçilmezliğini kavrayabilecektir.

Bazı durumlarda insanlar kesin tavrını koyar, kestirip atarlar. Bilgi tam olmadığından softaca yaklaşırlar. Bu tür insanları ikna edebilmenin yolu bilgiye hakim olmaktan geçer. Birçok yanlış telakki somut delillerle düzeltilebilir. Farklı fikirler sunulur, fikrin doğrusunun kabul edilmesi için zorlayıcı olunmazdı:

Kurân-ı Kerîm’de Hurûf-ı Mukattâ vardır: ألم , يس gibi. Hurufilik; 1339-1389 arasında yaşayan Fazlullâh-ı Hurûfî İsfehan’da Hurûflik akımını kurar. Tecelliyatın sesle olduğunu, sesi de harfin göstermesiyle harflerin kutsi olduğunu söyler. Her şeyi harfle açıklamaya çalışır. Kurân-ı Kerim 28 harf, kendi Farsça kitabı Câvidân-nâme’de 32 harf olup, bütün hükümler harf sistemine göre izaha çalışılır. Namaz, oruç vs. Bu şey İslamiyette merduttur. Bu Hurûflikle, Divan edebiyatımızın harf kültürü birbirine karıştırılmamalıdır.

Bazen de anlatımlarda ilmi tartışmaların sebebi açıklanır, sonucunun belirlenmesi dinleyenlere bırakılır:

Hâmid’in Nâ-kâfi redifli şiirinin tenkid edilmesi şu yöndendir. Nâ-kâfi kelimesini ele alırsak “كافي” Arapça kifayetli, yeterli demektir. Nâ “نا” ise Farsça olumsuz mana ifâde eder. Türkçe’de -siz ekidir. Nâ-kâfi o zaman yeterlisiz demektir. Bir olumlu, bir olumsuz ekin kullanılmasıyla yapılan olumsuz kelime tepki görmüştür. Nâ-kifâye dese idi tenkid edilmeyebilirdi.

C. Bilgiden Zevk Alınmasını Sağlamak

Metin Şerhi derslerinde *kelimelerin, deyimlerin, terimlerin* vb. anlamları sunulup metin açıklığa kavuşturulur. Hep şiire bağlı kalınarak bilgi vermek ve almak sıkıcı olabilir. Bu bilginin hayatta karşılığı veya kullanıldığı yerleri kavrayabilmek için hayattan örnekler sunulmalıdır. Bunun için en makul yol söze bağlı olarak gerçekleşen *olaylar, anılar, nükteler* vb. anlatılmalıdır. Bunlardaki incelikler kıvraklıkla zamanında algılanmalıdır. Bu alanla barışık olunursa bu kelimeler, deyimler, terimler, mazmunlar vb. ile yapılan kelime oyunlarının zevkine varılır. Konu aralarında anlatılan fıkra, nükte vb. anlam kazanır.

C.1. Deyimler, deyime benzer sözler, atasözleri vb.lerinin nüktelerle şerhi

Bazı yorumlarda araya *duyulmadık, kulağa ve gönle hoş gelen sözler* sokuşturulur:

“Rüyada beyaz at padişahlık alameti, beyaz cübbe şeyhülislamlık alametidir.” Bu cümlelerle yorum yapıldıktan sonra şu deyim eklenir: *“Gemiyi duvarda, denizi bardakta seyretmek kolaydır.”*

“Süzülüp o çeşm-i âhû dedi zevk-i vasla Yâ Hû
Bu değildi neyleyim bu yolum intizara düştü Şeyh Gâlib (Alparslan, s. 128)

Hû: O, Allah. Yâ Hû: Yeter, Ey Allah. Tarikat Ehli hû der. Kişi hanımına hû ile hitap eder. Bir de eyvallah manasına gelir.

Nükte: Mürşidin biri müridine bir cübbe verir. Yolda ilk karşılaştığın ne olursa olsun eyvallah diyeceksin, der. Yolda birini öldürürler. Mürid de orada hazırır. Sorulan sorulara hep eyvallah cevabını verir. Bunu idam sehпасına getirirler. Tam asarken bir arzusunu sorarlar. O da olanı biteni anlatır. Sonra mürşidinin yanına gelir, cübbeyi çıkarır, şeyhine verir. Tam giderken geri döner: “Eyvallahı da içinde!” der, çeker gider.

Bir söz vardır. “Allah pes, baki heves” sadece Allah var, gerisi hevesten ibarettir.

İntizar: Beklemek, nazar etmekten gözleyerek beklemek. Bir söz vardır: El-intizârü eşeddü mine'n-nâr “Beklemek ateşten şiddetlidir.”

Bazen da şiirin içindeki her kelimeyi açıklayacak nükte fıkra vb. bulunur. O kelimelerle ilgili anlatımlar yapılır:

O bahr-i cezbede kim gönlüm iztirâba gelür

Güher derûn-ı sadeften çıkıp habâbe gelür Şeyh Galib (Alparslan, s. 84)

cezbe: çekicilik, zerreden güneşe kadar her şeyin ecrâm-ı semainin vs. cezbesi vardır. Çekim kuvveti (fiziki), meczub(deli)

Nükte: Akılının biri içki içer. O arada delinin biri oraya gelir. Akıllı olan der ki; buyur içer misiniz? Deli de: “Siz bana benzemek için içiyorsunuz, bu sizin işiniz. Peki ben içip de kime benzeyeyim!”

Habbe: hava kabarcığı, insanın içinde de habs-i hava vardır. Yani duygu, arzu ve hırsları içinde vardır. Bir çoğu boşa çıkar. Görüntü olur: Birkaç hikaye ve söz:

Hikâye: Köylünün biri züppe İstanbulluya sorar. Ateşiniz var mı acaba? Cebinden feneri çıkarır verir. Köylü yarım saat, bir saat sigarasını yakmaya uğraşır, yakamaz. Ayrırlar. Şehirli züppe kahvede “ ne enayi köylüler var. Fenerle bir saat sigarasını yakmaya çalıştı” diye anlatırken, köylü köyünde “ ne enayi şehirliler var. Bir saat pilini bitirdim de farkına varmadı” der.

Şairin biri: İçkimiz yok içelim, yaranımız yok ki sohbet edelim, günaha imkan yok bari kalkıp namaz kılalım der.

Tarikatlar iki yönden Allah’a ulaşmaya çalışırlar. Halvetiye ; yalnızlıkla, celvetiye; halkın arasında. Celve, Türkçede cilve oldu.”

Bazen bir beyit açıklanırken konu genişse herbir kelime, herbir deyim vb. her durum için anlatılacak fıkra, söz yapılacak açıklama hazırır. Konu değiştirilmeden hepsi uygun yerlerde anlatılır:

Miyan-ı güft-ü güde bed meniş izhar eder kubhın

Şecaat arz ederken merd-i Kıpti sirkatin söyler. Râgıp Paşa (Kabaklı, 1973, s. 425)

Kıbt: Mısır Hristiyanı. Kabt sanatı, kıbt sanatı: Mısır için Avrupa’da kullanılır. Kıbt ülkesine Kıbtî denir. Kıbtî: Mısırlı veya Çingene (ing)

Laf arasında ahlakı kötü olan kişi, konuşurken kabahatini ortaya koyar:

Fıkra: Ben insanın köylü olduğunu konuşmasından anlarım der birisi. Diğeri: “Ya konuşmazsa nasıl anlarsın?” der. Adam: “O kadar akıllı adam nerede?” der. Atasözü: Kişi dilinin altında gizlidir.

Çingene olan kimse yiğitliğini ortaya koyarken hırsızlığını söyler. Özrü kabahatinden büyüktür. Farkına varmaz. Akl-ı selim sahibi anlar. İntâk-ı Hak: Yalan söylerken hakkın ortaya çıkmasıdır. Allah’ın söyletmesi. Çingenelerin

genelde hürsüz olması; Çingenelerin maşaları vardır. Çingene olan Hakkı Paşa'ya Maşalı Hakkı Paşa denir.

Fıkra: Adamın biri avlanırken yanlışlıkla birini öldürür. Cesedini ortadan kaldırır. Sadece keklik vardır. Bu adam rütbeler alır, paşa olur. Bir gün padişahın sofrasında keklik yerlerken güler. Padişah gülmesinin sebebini ısrarla sorar. Paşa anlatınca keklik şahidi olur. Cezasını verirler.

Aşağıdaki beyit uzun uzadıya açıklandıktan sonra kozun yapısındaki dört katman hakkında tasavvufi açıklamalar yapılır. Mevlana'dan bir hikaye ile açıklama bitirilir. Bir başka örnekte hastalıktan hareketle ders niteliğinde bir hikaye eklenir:

Çıktım erik dalına anda yedüm üzümü

Bostan issi aydur uğurladın kozumu² Yunus Emre

Yeşil kısmı/şeriat (şu senin bu ise benimdir), tahta kısmı/tarikat (şu hem senin hem benimdir), zar kısmı/marifet (şu ne senindir, ne de benimdir) ve öz kısmı/hakikat ifade eder. Üç yolu geçen derviş hakikate ulaşır ve Allah'ın (cc) sevdiği şeyhlerden olur.

Nükte: Mevlana'dan yirmi kadar şeyh isterler. O da sevinir, gönderir. Der ki iyi ki müürşid gönderin dediniz. Müürşidlik kolaydır göndeririz. Müürid isteseydiniz ne yapardık? der.

Muvafiktir yine elbet mîzâca şive-i hikmet

Tabîbin olsa da kizbi merîzin sıhhatin söyler (Kabaklı, 1973, s. 425)

Şeyh Sadi: Fitne koparan doğrunun söylenilmemesini söyler.

Fıkra: Zatın biri cariyelerini dener. İki cariyesi vardır. Biri yokken diğesine der ki; öbürki cariyeye senin için "gevezedir, iş yapmaz, ağzı kokar, şöyle çirkin, böyle çirkin vs." dedi. Cariye şiddetlenir: "Asıl kendisi öyledir!" der. İkincisini çağırır aynısını söyleyince o: "Haklıdır o" der. Zatı muhterem iyi cariyeyi bulmuş olur.

Bazen şiir okunur, şiirdeki fikir daha açık cümlelerde sade bir şekilde anlatılır. bazen de şiirdeki fikrin karşısını ifade eden deyim ortaya konulur. Şairlik, kalenderlik ve dervişlik hissettirilir:

Perîşân hâtırında nükte-i serbeste-veş kaldı.

Ne kimse hikmetin anlar ne Râgıp illetin söyler (Kabaklı, 1973, s. 425)

Gönlümün dağınıklığının ıstırabı var. Anlaşılamayan, çözülemeyen, düğümlü ve esprili, manalı söz gibi kaldı. Bunu kimse anlayamadığı gibi ben dahi sebebini anlayamadım.

Ders: Mühim olan başkasını anlamaktır. Yoksa anlaşılabilmek değildir. Mühim olan sevilme değil sevebilmektir.

Safa-yı nur-i sabuhi bulan siyeh-mestin

Gözüne hâne-i hürşid bir harâbe gelür (Alparlan, s. 84)

Sendeki güzellik para etmez

Bendeki aşk olmasa

Eğlenecek yer bulamam

Gönlümdeki köşk olmasa Aşık Veysel (Kabaklı, 1991, s. 680)

Sabah vaktinde uyanık olanlar, akşamdan kalanlar, geceden kalanlar ıztrab ile sevgiliyi beklerken umdukları nimete kavuşurlar. Herkes uyandığında zaten güneş doğmuş olacaktır. Burada bir de seher vaktinden de bahsediliyor. Hz. Allah (c.c.) seher vaktinde kendini zikreden uyanık kimseleri çeşitli ayetlerde methediyor.

Bazen farklı kültürün aynı anlamlardaki cümleleri bir araya getirilir:

² Çıktım erik dalına anda yedim üzümü Bostan issi kakıyıp der ne yersin kozumu (Toprak, s. 174)

Es'sabru miftahü'l ferah Hadis-i.Şerif // Demiri pas insanı yas eritir. Atasözü

C.2. Kişi psikolojilerini Nükte, fıkra vb.lerle Şerhi

Aşağıdaki beyit açıklanırken maddi ve manevi kültürden bahsedildikten sonra öğrencinin sıkıntılı psikolojisini yansıtan fıkralar eklenir:

Gâvı inlekti, belin büktü, basît-i arzın

Zîr-i rârındaki pûlâd bilekli tevsen Nedim (Mazıoğlu, s. 78)

“Onun ayağının altındaki (üzerine bindiği) çelik bilekli at öküzü inlekti. Ve arz döşemesinin (yaygısının) belini büktü.” Maddi kültürde; çelik bileklik; kola takılan deriden bileklik, bilezik, vs. eklemlerin yıpranmaması için. Öküzün üzerinde balık, balık üzerinde dünya telakkisi. “Senin atın o kadar güçlü ki yer yüzünü çökertti. Sadece arz yaygısını büzmedi. Dünyanın altındaki öküzü bile böğürttü.”

Hadis yönü: Peygamberimize soruyorlar; dünya neyin üzerinde duruyor. Balık üzerinde duruyor demiş. O zaman balık burcu imiş. Bir zaman sonra sorduğunda öküz üzerinde demiş. O zaman boğa burcu imiş. Vs. (?)

İlmi yönden ele alırsak dünyanın dörtte üçü su, dörtte biri ise karadır. Karalar suların ortasında durur. Bunlar birbirine bağlıdır. Veya yeraltı sularıyla birbirlerine bağlıdır.

Fıkra: Hocanın biri hiç dersini erken bırakmazmış. Bir öğrenci demiş ki ben ne dersem aynısını hocaya söyleyeceksiniz. Hoca geldiğinde “Hocam yüzün sararmış” der. Hoca: “Yoo, yalan!” der. Diğerleri de aynısını deyince hoca şüpheye düşer. Dersi biraz erken bırakır.

Aşağıdaki mısraların kelimelerini, maddi kültürünü anlattıktan sonra gidip çeşmeden su içmenin sanatkarane olarak anlatıldığı ifade edildikten sonra konuya uygun olan bir hikaye eklenir ve hikaye farklı bir duruma da bağlanabilir:

Görelim âb-ı hayât akdığın ejderhâdan

Gidelim serv-i revânım yürü sâdâbâda Nedim (Mazıoğlu, s. 194)

“Yılanın ağzından ab-ı hayat aktığını görelim. Ağaçların, çayır-çimenlerin bulunduğu sadabada gidelim. Cennet gibi olan yeri görelim.” Mazmunu ise Sâdâbât çeşmesidir. O devir çeşmelerinde ejder başlı yılan motifleri vardır. Nedim: “Sevgilim, gel şu çeşmeden su içelim.” sözünü sanatkarane olarak söyler.

Fıkra: Osmanlılarda bir zafer kazanıldığında kendi topraklarından geçerken valilik vs. top atışıyla selamlar. Bir vezir zaferle dönerken bir adanın önünden geçerler. Selamlayan yok. Derhal rotayı değiştirip adaya çıkarlar. Vezir soruyor: “Niçin top atışı yapıp selamlamadınız?” Vali de otuz sebep var diyor. Söyle dediğinde vali diyor ki: “Birincisi barutumuz yok efendim, ikincisi ise...”. Vezir de: “Tamam, anlaşıldı.” der. Şimdi öğrencinin mazeretleri çok. Çalışmadıysanız tamam, gerisini söyleme, şöyle oldu, böyle oldu.

Hele konu Mevlana'nın Mesnevi'sini çağrıştırıyorsa mutlaka anlatılacak ibretlik olaylar vardır. İbret denilip söz ibretlerle süslenir ve *yaşanıyormuş gibi* anlatılır, insana ders verilir:

Harâbâtı görenler her biri bir hâletin söylerler

Letâfet³ nakl ider rindân, zâhid sikletin söyler Koca Râgıb Paşa (Solmaz, s. 180)

³ letâfet: safâsın (Kabaklı, 1973, s. 425)

Rindan ile zahit arasında tezat vardır. Harabatı görenlerin her biri ayrı ayrı özelliklerini söyler. Rindler güzelliğini hoşluğunu anlatırken zahid ise çirkinliğini söyler.

İbret: Herkes her şeyi kendisine göre değerlendirir. Bir gün peygamberimiz ashabıyla dururken; Ebu Cehil gelip “ne kadar çirkinsin” der. Peygamber haklısın der. Ebu Bekir “Ne kadar güzelsin” der. Hz. Peygamber: “Haklısın.” der. Eshab sorunca: “Ben ayna idim, onlar bende kendilerini gördüler” der.

İbret: Peygamberimize bir beldeden iki kişi ayrı ayrı gelir. İki ayrı cevap alır. Birisi içki ve kumarın alıp yürüdüğünü, birisi ise abidlerin zahidlerin olduğunu söylemesi neticesinde bir yerin hem iyi hem kötü olmasının mümkün olmadığını bunun nasıl olduğu sorulunca: “Onlar kendi çevresine göre değerlendirdiğinden öyle dediler.” der.

İbret: Sâdî Şirâzî “Oğlum meyhaneye gitme demem. Git ama sabaha doğru git!” derken meyhanenin sabahki durumunu; herkes bir yere sızmış, kusmuş olacağından, tiksiniyen durum olacağından beğenmeyecektir.” Bir musibet bin nasihatten yeğdir.

Rindan fiziki zevkini düşünüp, hayvani hayat yaşayarak eksiztansiyalizmin etkisinde kalırken, zahid olanlar ise ahireti talep ettiklerinden bu dünyanın zevklerinden faydalanmayacaklardır. Dünyaya harabad dersek; Bu virane dünyayı görenlerden maddi hayatı yaşayanlar zevkenden, zahidler ise gamlı kasavetli olduğundan bahsederler.

İbret: Dünya müminlerin zindanı kafirlerin cennetidir. Çünkü Mevlânâ şöyle der: Cennetin ve cehennemın zevk ve ızdırapları dünya ile kıyaslanmayacak olduğundandır.”

C.3. Kelime etimolojileri ve Nüktele

Şiir açıklanırken kelimedede anlam farkları veya değişen kelimeler üzerinde durulur:

Erişip behara bülbül yenilendi sohbet-i gül

Yine nevbet-i tahammül ü.dil-i bi karare düştü Şeyh Gâlib (Alparslan, s. 126)

Adalet; hak edene hak ettiği şeyi vermektir. Tahammül ise hak ettiği şeyi alabilmek için beklemek sabır göstermektir. Fakat yine istediğim olmadı. Yine tahammül etmek zorunda kaldım.

Makamın hakkı adalet // Kasanın hakkı infak // Güzelliğin hakkı iffet.

Nebbet > nöbet “-b-“ dudak evvelini yuvarlaklaştırır. mahabbet=muhabbet, nebat şekeri=nöbet şekeri.

Dudak harflerindeki değişikliklerden bahsedildikten sonra kelimelerde harf değişiklikleri yapılarak insanın sonraki durumuna uygun başka isimler tesis edildiği örnekler sunulur:

Makbul İbrahim Paşa Kanuni'nin paşası sonra Maktül İbrahim Paşa oldu. Bir paşa gül-şiken iken, Tanzimat zamanındaki İbrahim Paşa put-diken İbrahim Paşa oluyor.

Bazen kelimelerle ilgili hiç bilinmeyen farklı anlamların yer aldığı etimolojik açıklamalar yapılır:

Hañcer be-kef çıkarsa kemîninden ol nigâh

Behrâm-ı fitne bîm ile tîğın kırâba kor XXx

Et pişirildiğinde köpük çıkar. Buna “etin kefi” derler. Bu köpüğü almaya yarayan alete kefkir>kevgir köpük tutan denir. Köpüğü alana da kefçe>kepçe denir. Keffe>kefe terazinin iki yönüne denir.

Benzerlik gösteren kelimelerin sesteşlikleri üzerinde durulup, anlam farklılıkları açıklanır:

Tezkire Şuara Tezkireleri edebiyat tarihidir. (İnşaatlarda kullanılan tezkereler Dest-gire'den gelir.)

Tezkirenin 3 önemli hususiyeti vardır: 1. Biyografik yön 2. Bibliyografik yön 3. Antolojik yönü

C.4. Nüktelerle Şahsiyet Tanıtımlarında Karşılaştırma

Bazen kalıcı eserleri bulunan şairleri eseriyle tanıtmaya çalışır, tarihe mal olmuş nükteli anılarını da ekler:

Ragıp Paşa: Sırrolması 1176. Klasik tahsili yok, özel hoca, kendi gayreti ile küçük kâtiplikten sadrazamlığa kadar çıktı. Mezarı; Ragıp Paşa kütüphanesinin olduğu yerdir. Hayr u hasenat sahibi, çeşmeler, kütüphaneler yaptırdı. Kütüphane binasına kitaplarını koydu, katalogu yapıldı. Zeki, esprili, nüktedan, alim, idareci, şair çok yönlü bir zat.

Fıkra: Ahmet paşa ile Kâtip Ragıp İran'a elçi giderler. İran elçisi havalıdır ve onlara şöyle der: "Bizim şahımız Kitab-ı Seyf'ten okur." Ahmed Paşa cevap veremez. Ragıp'a bakar cevabı sen ver dercesine. O da cevaben: "Bizde iki tane var, hangisinden okuyalım." diye sorar. Yani o dönemlerdeki 1. Selim ile IV Murad'ın galibiyetini hatırlatır.

Fikri ve hikemi tarzda Nâbî kadar olmamakla Râgıp Paşa meşhurdur. Fıkra: Adamın birinin gözü ağrımış, baytara gitmiş, ilaç istemiş. Baytar anlamam demiş. Adam: "Ben anlamam!" deyince baytar bir eşek merhemi yazmış vermiş. Adam sürünce kör olmuş. Kadiya gitmişler. Sonunda baytar berat etmiş ve adama şöyle demiş: "Merkep olmasaydın ceza alırdım da, merkepliğinden cezadan kurtuldum.

Yanışlara da zaman zaman vurgu yapardı:

Bir yerde "Hümâ vü Hümâyün" yanlış anlaşılmuş ve anlatılmış. Bu ta'bir aynen "Leylâ ile Mecnûn" gibi kız ve erkek hikâyesi kitabıdır. Bir de şuna dikkat edilmelidir. Her kaside övgü demek değildir. İçinde yer yer nasihat övgü ve hiciv dahi olabilir.

Anlatılacak konuda karışıklık olma ihtimali varsa hep mukayese yolu ile her iki duruma da açıklık getirmeye çalışılırdı. Seyyid Vehbi anlatılırken Sümbülzâde Vehbî'den ayırmak için satır satır bu gayrete şahitlik edilir:

Seyyid Vehbî: 18. asırda iki Vehbî var. Seyyid Vehbî (Ö.1736), Sümbülzâde Vehbî (Ö.1809). Seyyid Vehbî şairdir. Sûrnâmesi meşhurdur. Tuhfe-i Vehbî, Türkçe Arapça lügat kitabıdır. Tuhfe hediye demektir. Buradan şimdi tuhafiyeye "hediyelik eşya satan yer" kelimesi vardır.

Asıl adı Hüseyin'dir. İstanbul'da doğdu ve öldü. Ecdadının peygamber soyundan olması hasebiyle seyyid denir. (Kadınlar için "seyyide" kullanılır. Seyyid genel manada Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin soyundan gelenler için kullanılır. Dar manada Hz. Hasan soyu için kullanılırken, Şerif Hz. Hüseyin soyu için kullanılır.) İlmiye sınıfındandır. (3 sınıf vardır. Erbab-ı ilim, erbab-ı seyf, erbab-ı kalem)(ilmiye, seyfîye, kalemiye)(bilim, asker, memur-bürokrat)

S.Vehbi 80 tane tarih yazar. (Tarihçilik de moda olmuştur. Müverrih şair dediğimizde tarih düşüren şair akla gelir. Tarih ilmiyle uğraşan değil. Tarihçiliği ile de önemli bir şairdir. Ayasofya'nın arkasındaki Sultanahmet çeşmesine Sultan Üçüncü Ahmed "Besmele ile iç suyu, Han Ahmed'e eyle dua" mısraına Elif ve cimden mürekkep "ا" aç" 4 sayısını ilave ederek yapıldığı tarihinin 1143 olduğunu belirtir). Osmanzade Taib melikü-ş şuaradır. Şairleri kasidesinde medheder. Kalanları zikretmesi için Seyyid Vehbi'ye Şâir-nâme'yi (Vekalet-name türü) yazması için havale eder.

Surname-i Vehbi: Düğünlere sur denir. Küçüğüne ise suriyye denir. Amerikalılar daha çok ilgilenmişlerdir. Agah Sırrı, Nabi'nin 600 beytlik

surnamesini yayınlar. Fakat en önemlisi Vehbi'ninkidir. Düğün sosyal açıdan önemlidir. Görsel sanatlarla meşgul olan Özdemir Nutku ve Metin And yabancıardan yararlanarak ortaya bir şeyler çıkarmışlardır. Bu surnamede eğlenceler, minyatürler, kukla karagöz vs. bir çok şeyden bahseder. III Ahmed'in dört oğlu, İbrahim Paşa'nın oğulları, Ağa oğulları ve fakir çocuklarından 5000 çocuk için 15 gün düzenlenen, devam eden bir düğündür. Dünya çapındadır. Kadınlar içinde Okmeydanı'nda bir yer ayrılır. 10.000 ağaç sini şeker, 8.000 kaz, 2.000 güvercin, vs. yemekler hazırlanır. Denizaltını andıran Julie'nin hayallerini gerçekleştiren bir timsah gibi kayak denizaltına gider, bir saat durduktan sonra ağzını açar, beş rakkase çıkar, oyun oynar. Osmanlı İmparatorluğunun haşmetinin devam ettiği zannedilen bir devir. Gerileme tabiri tarih bittikten sonra çıkıyor."

Bazen konular tenkitvâri bir tarzla anlatılır, kalıcı olması istenen yerlere güzel örnekler serpiştirilir, bulunulan alandaki boşluklardan, eksikliklerden veya ilgilenilmemiş kısımlardan net ve uyarıcı mesajlar verilir. Mesela tasavvufi edebiyatın genel değerlendirilmesi kitabî cümlelerden uzak ve net cümlelerle şöyle yapılır:

14. yy.'da gelişen tekke edebiyatı veya Türk tasavvuf edebiyatında 16. yy.'dan itibaren divanî edebiyat özellikleri artarak devam eder. Halk edebiyatı ile divan edebiyatı gelişme, ilerleme veya gerilemede birbirleriyle paralellik gösterirler. Bir ilerleme olursa bütün sahalara sirayet eder. Halk edebiyatına önem verilmiyordu vs. demek araştırılmadan hüküm vermek demektir. 18. yy.'da psikolojik ızdırabın artması dolayısıyla tasavvufi edebiyat en müessir şiir olarak zirve dönemini yaşadı. Sanat bir model olarak alınır. Maneviyat, aşk, toplumun ızdırabı terennüm edilir. Sebki Hindi ekolünün temsilcileri de bu konuları işlerler. Bugünkü tabirle sanatı toplum için kabul etmiş ve kullanmışlardır. Mesela Bursalı İsmâil Hakkî'nin yüzden fazla eseri vardır. Erzurumlu İbrâhim Hakkî'nin ansiklopedik birçok eseri vardır. Sezâ-i Gülşenî, Abdullah Salahattin-i Uşşakî, Neccârzâde Rızâ (Beşiktaş'ta). Rızâ'nın divanının şerhi, yanlışların da olduğu, baskısı yapıldı.

Millet iki kısma ayrılır. Okumamış, cahil, avam tabaka ile okumuş, münevver, havas tabaka vardır. Bir edebiyat her iki zümreye hitap edemez. Halk edebiyatı avama hitap ederken, divan edebiyatı da tabî ki münevver zümreye hitap edecekti. Mesela bir Şekspir ve Molier'i normal halk tabakası anlayamaz. Sadeleştirmelerle Molier halk tabakasına inebiliyor. Şairler tasavvuf edebiyatında iki türlü eser veriyorlar. Bir halkın dini heyecanlarını dile getiren edebiyat ki şairleri vezinle kaside gazellerle yazdığı gibi, hece ölçüsü ile yazdığı koşma ve manileri vardır, bunların yanında aruzla yazılan maniler vardır. Mesela Erzurumlu İbrâhîm Hakkî'nin var. İki tekke ve tasavvuf nesri vardır. Bu yön incelenmelidir. İhmal edilmiştir. Çünkü meşayihin hitap ettiği zümre halk olduğundan gayet sade yazmışlardır. Küçük hacimli, hissi, ilahi aşk yanında uzun tahkiyeler de vardır.

Halk edebiyatını divan edebiyatı ile birleştiren edebiyat tekke edebiyatıdır. Çünkü tekkeler okumuş ve okumamış insanların kaynaştığı yerdir.

2. DÜZANLATIM METOTLARI

Düzanlatımda mantıklı düşünme, sözel destek ve görsel-işitsel destek olmak üzere üç kısma ayrılır. İlim deryası gibi gördüğümüz hocamız mantıklı düşünme yeteneğini veciz şekilde ifade ederken edebiyat ilminin bütün verilerini kullanmıştır. Üçüncü metotta sadece kitapları getirip göstererek

dikkatlerimizi toplarken günümüzdeki gibi başka yardımcı iletişim araçlarını kullanmamıştır. Bu metotları aşağıda dersin örnek metinleriyle göstermeye çalışalım.

A. Düzanlatımda Mantıklı Düşünme

Sönmez'e göre, mantıklı düşünmede tutarlılık, geçerlilik ve güvenilirlik esas olup, yapılan önermelerde hem iç tutarlılığa hem de olgusal tutarlılığa dikkat edilmelidir (Sönmez, s. 185)

a. Çelebioğlu, geçmişteki insanların karakterini tahlil ederken zamanın özelliklerini düşünür, araştırır, o zamanın penceresinden bakar, sonra değerlendirmesini kırıp dökmeden nezaket çerçevesinde yapar, asla saldırgan ve saygısız olmazdı.

Eser nüshalarında aranan özelliklerden bahsedilirken hattatlar zamanının şartlarına göre ve yaptıklarında haklılık payının olabileceği düşünülür. Hattatların yazılarında anlam ve doğruluktan ziyade yazının şekli önemlidir, anlamı ikinci planda kalabilmektedir. Hatalarıyla iş bulabiliyorlarsa insan karakterinin gereği kendini yetiştirmeyecek ve hatalar görülecektir:

Şairin dest-i hattı var mıdır? Kendisi yazarsa yanlış ihtimali hiç yok gibidir. Başkası yazdığı zaman kendi eseri olmadığı için dikkati dağılabiliyor. Böyle değil de şöyle demek istemiştir diyerek şairin yazısını değiştirebiliyor. Nushadan nushaya geçerken yüzyılların getirdiği yanlışlıklar olabiliyor. 'Gül hattat cahil' sözü de hattatların çoğunun aklını, fikrini şekil üzerine teksif ettiğinden ilmi açıdan zayıf kaldıklarını ifade eder. İşleri hattatlık olduğundan ilmi bir galesi olmadığından 'İyi kötü sağlık, padişahdan aylık' diyebilirler.

Yaşanılan zaman ve mekanın kişilik üzerine etkisi deyimlerle ve nüktelerle sunulur:

Mesela İsmâil Hakkî Bursevî, "Bir kimse bir yerde dört sene kalınca orali kabul edilir" der. Zahiri ve batni ilimlerde yed-i tula sahibidir. Çok yönlü, çeşitli sahalarda bol bilgisi olana hazer-fen "bin ilme sahip" denir. Tarikatlardan Celvetiyeye mensuptur. Celvetiye halkla kaynaşma karakterine sahip olanların tabii olduğu tarikattır yani şehirde evliyalıktır. Zıddı gibi görünen tek başına kalmayı karakter edinenlerin tarikatı halvetiyedir. Selahattin-i Uşşaki bu koldandır. Son cerrahiye şeyhi Muzaffer Ozak idi. Aziz Mahmûd Hüdâyî 17. Asırda Celvetiye temsilcisidir. İşte şimdi Kısıklı'dan Ümraniye'ye giderken Şeyh Camii vardır. Burası Celvetiye Tekkesi idi. Bursalı İsmâil Hakkî burada şeyhlik yapmıştır. Pek çok yer gezmiştir. Balkanlar, Tekirdağ, Edirne, Bursa, ve Antalya gibi yerler. Fakat en son Bursa'da yerleşir. Burada vefat eder. Bursa'nın Tuzcular Mahallesi Mescid-i Muhammed'de çilehanesi vardır.

Rûhu'l beyân: Kur'an tefsiridir, hadislerle ve genel kültürle yapmıştır. Özelliği Arapça yapılmasıdır. 23 senede tamamlanmıştır. Tefsirler türlü türlüdür: dirayet, rivayet, tasavvuf..

Not: Mutezileden olan Zemahşeri'nin Keşşâf tefsiri Osmanlı uleması Sünnî olmasına rağmen Anadolu'da kabul edilmiştir.

Not: İbn-i Hacer El-Askalânî'ye "Hacer Sıfatı" verilmiş sebebi şudur: İlim tahsilini yarıda bırakıp köyüne dönerken bir kuyu taşı üzerinde ipin izini görmesi üzerine: "Benim kafam taştan da mı sert?" der. Geri dönüp ilim tahsilini bitirir.

b. Bir beyitte bulunan mübtela kelimesi açıklanırken önce etimolojisi yapılmış, lügat manası verilmiş sonra tanıklar gösterilmiştir. Bu işlemlerden sonra şerhe geçildiğinde verilen bilginin doğruluğu ve mantıklılığı ortaya çıkarılmıştır:

Aşkında mübtelâlığını ayb eden sanur

Kim olmak ihtiyar iledir mübtelâ sana Fuzûlî (Tarlan, s. 76)

Mübtelâ: Belâ kelimesinden gelir. Belâ'nın eskiden lugat manası elbisenin eskimesi'dir. Belâ kelimesinde kötülük, felâket manası vardır. Arapçada ise belâ ve belî kelimesi geçer, evet manasına gelir. Tasavvufî açıdan ele alırsak can ruhun elbisesidir. Canından vazgeçen ruhunu da teslim etmek ister. Hz. Allah (c.c) ruhları yarattığı vakit 'E-lestü bi-rabbiküm' diye bezm-i eleste sorduğunda bütün ruhlar 'belâ' dediler. İşte bu bezmde insanların kaderleri tayin edildi. Mübtelâ ise; düşkün olan 'belâ' sözüne bağlı olanlar veya belâyâ uğrayan kişilerdir. Çünkü söze bağlı kalmak zordur. Çeşitli zorluklar ortaya çıkacaktır ki bir kimsenin bağlılığı o nisbetle ölçülecek.

c. Zaman zaman mesleklerden insanların işlerinden detaylı bir şekilde bahsedilir ve mesleklerin işlenişinin bilinmesi hâlinde şiir şerhlerinin daha iyi yapılacağı ifade edilir. Meslekteki yapılan işler anlatıldıkça şiirdeki mananın anlaşılır hâle geldiği görülür:

Rağbetle nigâh eyleme minâ-yı sipehre

Ol ayinede sûret-i ümmid görünmez (?)

"Ümidin görünmediği felek aynasına murad bekleyerek bakma." Felek aynası denildiği zaman gaybı okuma, gelecekte haber verme akla gelir. Gelecekte haber veren müneccimler göğe doğru bakarlar. Yıldızlardan, hareketlerinden vs.den bir şeyler çıkarırlar.

Ümid mücerred, ayna ise muşahhasdır. Mücerred olan bir şey muşahhas olan şeyde tezâhür etmez. Sehl-i mümteni: Suret aynada tecelli eder ama içinde ümid var mıdır, yok mudur belli olmaz.

Yine bir başka şiirde ciltçilik mesleğinin işleri ile beyit uzlaştırılır:

Tenimde za'f ile mister-veş üstühan görünür

Yed-i tabib-i ecelde kitâb-ı mesturum (?)

"Ecel tabibinin elindeki satırlanmış kitap gibi, vücudumda zayıflıktan ötürü kemikler satır aleti gibi görünür." Mücellit tarafından normal bir kitap satırlanırken kitabın iki tarafından delik açılır. Bir ipe düzgün çizgi oluşturulur. İpin bastığı yer derin iz yapar. Zamanla kaybolur ya da belirli belirsiz kalır. Dikkat edilirse görünür. İnsanın göğsündeki kaburga kemikleri zayıf olursa belli olur. Zayıflayan kimsenin de ölümü yakın düşünülür. Sanki ecel yazılmak için o satırları belli etmiştir. Ecel vakti gelince ne uzar, ne de kısalır. Ecel yazılmak tabiri vardır.

Şair kendisinin toplumdaki durumunu çoban veya kafile mazmunuyla açıklamaya çalışırken şerh yapılırken çobanlık mesleği veya kafilenin yol alması ile ilgili bilgiler verilir:

Râh-ı ışıında şehâ inlediğim ayb eyleme

Bî-ceres olmadı hiç şimdiye dek ehl-i sefer (?)⁴

"Ey şah! Şimdiye kadar sefer ehli çingiraksız olmadı. Bunun için aşk yolunda inlediğimi ayb eyleme." Bu beytin mazmunu: çoban ve sürüsüdür veya kafiledir. Bir yerden diğer bir tarafa gittiğini duymak için sürüde, kervanda hayvanlara çingirak takılır. Bu bir âdettir. Aksi takdirde her şey zor olur. Ben de aşk yolunun yolcusuyum. Benim ağlayıp, inleyip, feryâd etmemin onlardan hiç farkı yoktur. Zaten yolcu olduğum bu inlemelerimle anlaşılıyor. Ey şah gibi sevgili sen bunu ayıp görme.

⁴ "Sefer" terimi üzerine çalışma yapan Solmaz'da "Ehl-i sefer" mazmunu bulunmamaktadır.

Hem astronomi hem de askerlik mesleğinde gerçekleşen olayların şerh edildiği yani birden çok mesleğin iç içe anlatıldığı zamanlara da rastlanır:

Bir şahdır ki ahter-i na'l-i semendine

Rassad-ı mihr hîre bakar ka'r-ı çarhdan (?)

“O, gökyüzü çukurundan güneşin gözleri kamaşarak baktığı, nalından kıvılcım çıkan atın sahibi olan şahdır.” Bu beytin mazmunu güneş batması ve astronomik gözlemdir. Bunlarla beraber Sebki-Hindi tarzı da unutulmamalı, girift mana, hayal içinde hayal vardır.

Astronomik gözlem: mesela Konya Karatay (M.1251), Kütahya Vacidiye (M.1308) medreselerinde (13-14. yy.) yapılırdı. Medreselerin açık kubbeli olan kısımlarının altında havuz vardır. Yukarıya bakmak zor olduğundan havuzdan seyredilir. Ona göre falanca yerde şu oluyor gibi hükümleri verebiliyorlardı. Astronotlar bazen derin bir kuyuya iner, oradan ayı yıldızı gözetlerdi.

Fıkra: Bazen rassatlar leğende ayı seyrederken “Ne yapıyorsunuz? diye sorulduğunda, “Hilâli leğende seyrediyoruz.” derler. Bunun üzerine soruyu soranlar “Boynunuzda çiban mı var?” diyerek nükte yaparlardı.

Padişah atını dört nala sürmektedir. Nalları altın çividendir. Her taşa vurmasında kıvılcımlar çıkarmaktadır. Yolda bulunan su gölcüklerinde dalga yapmaktadır. Gökyüzünden suya akseden güneş bu kıvılcımları görünce bir görünür, bir görünmez; bir bakar gözleri kamaşır çekilir, sonra bir daha bakar, çekilir. Bu şekilde güneşin aksinin devri daiminden ilham alan şair bu beyti söylemiş olabilir.

Beyitler şerh edilirken çokça rastlanan mesleklerden biri olan tıpla ilgili şu özellikler açıklanır:

Olur ne mısra-ı bercesterde sekte bedîd

O dem ki nabz-ı suhan dest-i intihâba gelür (?)

Mazmunu tıbbi kelimeler olarak alırsak; Nabız damarın atması, bilekte yer alan hastalık teşhisinde yardımcı olur. Eskiden bileğe ince ip bağlanır, aşağıya sarkıtılır, ucuna da ağır metal takılırdı. Böylece nabız ölçülürdü. Şüirin sözün sağlamı, hastası, güçlüsü, güçsüzü, anlaşılması için erbabı bu temyizi ayırmayı, yaptığı zaman nice güzel sanılanlar ölü ve değersiz sayılır. Nice kuvvetli görünen şahıslar vardır ki tabip bileğini eline alıp nabzını ölçtüğünde kuvvetten kesilmiş olarak bulur.

B. Düzanlatımda Sözel Destek

Tanımlar, örnekler ve karşılaştırmalar konuyu açıklığa kavuştururken istatistikler ve uzmanların görüşleri konuyu sağlamlaştırır, nükte, fıkra, espri, anı vb. ise öğrenciyi uyanık ve zinde tutar. Sönmez, tanımların ve örneklerin hedefe uygun, anlaşılabilir, içerikle ilgili, ilginç, ne uzun ne kısa, gerçeğe ve öğrencinin yaşına seviyesine cinsiyetine uygun olması gerektiğini ifade eder. (Sönmez, 187)

a. Konuları açıklığa kavuşturan en önemli destek tanımlardır. Tanımlar yapılırken daima farklı metotlar denenir, ansiklopedik bilgi verilmez.

Bazı kelimelerin tanımını yaparken peşpeşe kısa üç beş somut örneğin sıralandığına, basmakalıp gibi görülen tanımların, örneklerin basmakalıplıktan çıktığına şahit oluruz.⁵ Mesela tedaî kelimesini açıklanırken örnekler şöyle sıralanıp gider:

⁵ Derslerde öğrencilere böyle çağrışımlar yaptırabilirsek ne kadar işlenen deyimler, terimler çok olursa o kadar da anlama kavrama gücümüz artar kanaatindeyim. “Nasıl olsa sonra öğrenirler.” cümlesiyle tecrübe ötelenmekte ve öğrenme süreci zamanından sonraya atılmaktadır.

“Tedaî; kelimeler arası çağrışımdır. Leylâ denildiğinde Mecnûn, kan söylendiğinde kırmızı, Hızır zikredildiğinde âb-ı hayat. Ağzın fırın kapağı gibi açıldı sözünde esnemeyi aklımıza getirerek şerhe başlamalıyız.”

“Deveyi yardan uçuran bir tutam ottur.” diyoruz. Develer çölde birbirine sağlam olmayan iplerle bağlanır. Niçin sağlam iple bağlanmaz. Yar başında bir ota uzanırken inadı tuttu, otu koparmaya uğraşırken ayağı kayıp gittiğinde ip kopar. Yardan aşağı bir deve gider, gerisi yoluna devam eder.”

“İki dirhem bir çekirdek tabiri Koçi Bey Risalesi’nde geçer. Bir dirhem on altı çekirdek eder. İki dirhem otuz iki çekirdek bir çekirdek daha otuz üç çekirdek bir tesbihi oluşturur. Tesbih gibi dizili olmak düzenli ve güzel olduğunu gösterir.”

“Hilal’in bilenmesi tabirini ele alırsak hilâl gökyüzündeki aydır. Ay bileniyor. Bir şey bilendiğinde kıvılcım çıkar, o kıvılcımlar da yıldızlardır. Dolunay olan ay gittikçe inceler ve hilâl şeklini alır. Hilâl şeklinde iken ay etrafında yıldızlar daha çok olur.”

Konunun anlatımı yapılırken kısa, özlü ve net bilgi verilir. Mesela koca bir yüzyıl iki paragrafla can alıcı noktalarla anlatılır. Dönemler anlatılırken dönemin şartlara göre değerlendirilmesinin daha uygun olacağı ifade edilir, her türlü sonucun meydana gelebileceğine vurgu yapılır. Mesela 18. yüzyılın tanımı veya tanıtımı şöyle yapılmıştır:

Bu yüzyılda çöküntü vardır. Yeniçerinin bozulması (bir savaş olduğunda kayıta 10.000 kişi ise savaşa giden 5.000 kişi vs.), ticaret zayıflıyor. Aşâğılık kompleksi; nasıl ki ihtiyar bir kadın gençliğini hatırlamak suretiyle, ah gençliğim neler yapardım demesi, süslenip püslenmesi gibi... Bu devirde eksiklik fark ediliyor. Fakat çare ilaç yanlış olabiliyor. Çünkü ilacın etkisini zaman gösterir. Güçlü mimarlarımız olsa da dışarıdan mimar getiriyoruz. İmar hareketleri genişler. Teşkilatlar sistemleşir. Su Teşkilatı, tulumba (bugünkü itfaiye) teşkilatı vs. Not: Kağıthane ve Yalova’da kağıt fabrikaları kurulur. Bunun üzerine protesto için İstanbul’da 10.000 hattat; sırtlarında tabut, tabutta hokka, hokkada kalem sokağa dökülmüşlerdir. Bu devirde edebiyatta mahallileşme vardır. Hezeliyat artar. Geniş manada mizahi manzum, mensur şürler, saçma sapan, malayani, müstehcen porno şürler var, halk deyimleri şüre girer. Kadınların argosu bile şüre girer. Bu devirde Şeyhülislam Yahya’nın devamı Nedim gazelde, Naili-i Kadim’in devamı Şeyh Galip Sebk-i hindi tarzında, Nabi’nin devamı Ragıp Paşa hikemi üslupta meşhurdur.

Bu arada kısa özetlenen devre ait özel nükteli hikayeler ve gelenekler de araya sıkıştırılarak anlatılır:

Marifet iltifata tabiidir. Mesela Ali Çelebi, Kelile ve Dimne’nin Farsçası olan Humâyun-nâmeyi tercümesiyle yedi senelik terfi kazanmıştır. Bu kitabı padişah gece elinden bırakamayıp sabaha kadar okumuş sonra kararını vermiştir.

II. Murat Topçuluk alanında adam araştırırken vezirlerden biri: “Falan yerde adam var ama geçimsizdir.” gibi laf eder. II. Murat da: “Bana ilmi lazım, huyu değil!” diyerek karşılık vermiştir. Ve sonraları Osmanlı topçulukta bir numaralı devlet olmuştur.

Arz odasının önüne yapılan çeşme ses duyulmaması içindir. Bir odada padişahın dökülen kanına hürmeten yuvarlak taş konmuş. Herkes o taşın etrafından geçer oraya basmazdı. Bu bir dini vazife değil, saygının ifadesidir.

Hafızın lügat manası koruyucu, Esmâ-i Hüsnâ’dan, Kur’an-ı Kerim’i ezberleyen veya şu kadar Hadis-i Şerif’i ezberleyen bilen kişi için çifte hafız tabiri vardır.

Kalıcı olan camii, han, hamam gibi eserleri eskiden paşalar yapardı yani devlet yapardı ki bu da devletin zengin olduğunu gösterir. Halkın maddeye karşı tavrı anlaşılır.

Mendiller motifli olur. “Mendilim benek benek, ortası çarh-ı felek” deki çarh-ı felek; çiçek süsünü oluşturur. Mendilin doğuda bir adı da makromadır.

Bazen toplumumuzun şiirlerde saklı olan güzel adetleri ele alınıp işlenir:

Vâiz çeşm-i kürisne pîç ü tâb-ı cû ile

Mevsim-i iftârda ve't-tîni ve'z-zeytûn okur Nedîm (Macit, s. 222)

“Açlıktan dolayı kıvranan açgözlü vaiz iftar yaklaşırken vettini vezzeytuni suresini okur.” Aç gözlü olan vaiz orucun mahiyetini idrak edememiştir. İşin madde tarafında kalmıştır. Vaizi bu şekilde tenkitten sonra şu adet-i seniyye vardır: Orucun bozulması genellikle zeytin, hurma ve su ile dir. Bunlardan zeytini ayetle hatırlatıyor.

Bazen de şiirin anlaşılabilmesi için maddi kültür bilgilerinin verilmesi gerekli olur:

Yine zevrak-ı derûnum kırılıp kenâra düştü.

Dayanır mı şişedir bu reh-i senk-sâra düştü Şeyh Gâlib (Alparıslan, s. 126)

Zevrak: gemi, kayık (şişe: dışı hasırla sarılı) // seng-sar: taşlık yer. (-sar>-sal) (kumsal?) servi> selvi güneş>güleş gibi // derûn: gönül, kalb.

“Benim gönül kayığı parçalanıp, yine sahile vurdu. Bu gönül sırçadır, şişedir. Taşlık bir yola düştü. Kırılmadan kalabilir mi hiç?” Zevrakı kayık olarak aldık. Gönül şişesi olarak düşünürsek ikinci mısırda şişe geçtiğinden uygundur. Kenar kelimesi geçiyor. Dolayısıyla sahil olunca deniz ve suyun varlığı anlaşılır. Ve gönül kayığı olur. Sebki Hindi olarak düşünürsek deniz-şişe münasebeti realitesi vardır. Mesela: Alaattin'in lambası; şişe içinde cinlerin olması, mektubun şişeye konulup denize atılması meselesi. Yine edatıyla başlaması bu işin devamlılığını gösterir. Evvelde de gönlü kırılmıştır. Kayık olunca su gerekir. Parçalanması için dalga ve fırtına olması gerekir. Sahilinin de çakıl ve kayalı olması gerekir.

Gönül kayığı fırtınalarla dolu aşk dalgaları sahile vurdu. Onu parçaladı. Vuslata eremedi. Gemi şayet karayı görürse bu kurtuluşa alamettir.

Taşlık yol kesreti ifade eder. Gönülün dünya hayatına aldanmadan hakikate varabilmesi kolay değildir.

Denizde dalgalarla sallanan şişe denizde kırılmaz da sahile vurunca kırılır.

Bir şiirde de kadere razı olmak kültürü, anlayışı ele alınır:

O zaman ki bezm-i cânda bölüşüldü kâle-i kâm

Bize hisse-i muhabbet dîl-i pâre pâre düştü Şeyh Gâlib (Alparıslan, s. 126)

Bezm: meclis-i ervah, Araf Süresi // Can: Ruh, can // Hisse: pay // Kale: kumaş // Kam: murad, istek, arzu (kam: damak) “Can meclisinde dilek kumaşları bölüşüldüğü zaman bize parça parça olmuş bir gönül muhabbet hissesi olarak düştü.” Can meclisinde herkes istediğini aldı gitti. Bize de kala kala parça parça olmuş gönül kaldı. Bu bize kaderde tayin edildi. Onun için gönlümüz yaralıdır.

Bazen şiirlerde birden fazla kültüre rastlandığı görülür. Hastanın, sarhoşun ve dervişin bir beyitte aynı anda aşığın hal ve hareketlerini temsil etmesi söz konusudur. Bu mazmunlar ayrı ayrı açıklanarak aşığın durumu şerh edilir:

Gehi zîr-i serde destî geh ayağı koltuğunda

Düşe kalka haste-i gâm der-i lutf-i yâra düştü (Alparıslan, s. 126)

Gam hastası bazen eli başının altında bazen de ayağı koltuğunda olduğu halde düşe kalka sevgilinin lütuf kapısına gelip yıkıldı.

Aşık olan biçare bazen içki testisi başının altında, kadehi de koltuğu altında olarak sevgilinin lütuf dağıtan kapısına gelerek ondan medet umarak beklemeye başladı.

1. *Mazmun: adetler: Hasta olan bir kişinin doktor kapısına varış şekli*

2. *Mazmun: Yatarken sünnet-i seniyye'ye göre hareket.*

Eli baş altında olması: insanın uyurken sağ tarafına dönerek, elini de yanağının altına koyması sünnet-i seniyyedendir.

Ayağı koltuğunda: ayağı uzatmamak, bükmek.

1. *Mazmun: Aşık; dilenci ve düşkündür. Sevgilisinin kapısına düşmüştür.*

2. *Mazmun: Sarhoş olan bir insanın elinde kadeh olduğu halde gamını onunla gidermeye çalışıp, düşe kalka sokakta yürümesi ve sevdiği kimse varsa onun kapısına gitmesi vs.*

b. Her öğreticinin kullandığı gibi Metin Şerhi dersinin temel taşı olan örnekler sözel destek olarak derslerde kullanılır.

Çelebioğlu, örneklerinde *ilginç sözleri* kullanır, bazen sözleri bir iki cümle ile şerh eder, bazen de bu sözlere *kendi buluşlarını* eklerdi:

Birkaç söz söyleyelim: Su-i misal misal olmaz (o ibrettir); misal eşittir visal; bilgi eşittir ilgi; ilgi olmazsa silgi.

Küçük hastalık büyür. Dört şeyin küçüğü olmaz "Borç, hastalık, ateş, düşman" (Kutadgu Bilig'te ise son üçü ve bilgi vardır.)

Alemde her sözde hakikat payı vardır. İlm'in mertebeleri: 1. Zanne'l Yakın (ilm-i tahmîni) 2. İlme'l Yakın 3. Ayne'l Yakın 4. Hakke'l Yakın (o işin kendisi). Türkçe deyimle ilm mertebeleri; bilmek, bulmak ve olmak.

*Bilgili olan kişiyle sohbet la'l, mercan ve **incidir**. Cahil ile sohbet etmek en sonunda canı **incidir**.*

Bazen verilen örnekler ilginç olduğu kadar pek duyulmamış olan örnekler olurdu. Şerhin bir adımı olan *tahlil/analiz* konusuna şöyle açıklık getirir:

Kelimeleri tek tek ayırmak, kelime hazinemize o kelimeyi lugat, istilah, mecaz, kinaye yönünden katmaktır. Bu kelime mücerred midir müşahhas mı mıdır? Atasözlerimizde veya kültüründen etkilenilen edebiyatın mensup olduğu milletin atasözlerinde niçin, nasıl, ne maksatla kullanılmıştır? Bunların bilinmesi gerekir.

Sonra hiç duymadığımız sakallı bebek tabiri örnek olarak sunulurken eski zamana bir yolculuk yaptırılır:

Mesela: "Sakallı Bebek" Osmanlı Devletinde kullanılmış. O gün için biliniyordu. Fakat bugün kullanılmaz olmuş. Bu sözü okuyan önce duraklayacak, belki esas manası olan bebeklikle alaka kuracak, sakalla bağdaştıramayacak, işin içinden çıkamayacaktır. Bunu şöyle anlatabiliriz. Yaşlı, başlı, kavuklu, saygılı insanlar kar yağdığında evleri yokuş başlarında olanlar yokuş sonuna kadar kaymak maksadıyla akşamdan su dökerler. Sabaha kadar soğuktan donar. Diğer adamları davet eder. Sabah gönderirken misafirleri yokuşun başına getirir. Hepsini ordan uğurlar. Kerliferli adamlar küçücük çocukların kaydığı gibi kayarlar. Buradan da ilham alan şair veya nâsir 'Sakallı Bebek' tabirini kullanır.

Çelebioğlu, örnekleme yaparken konudan pek ayrılmayan bir üslup yanında anlattığı konularda daha çok *karşılaştırma* yapardı. Mesela Türklerin ve Arapların kelimelerini araştırırken milletlerin ve insanların karakteri üzerinde durarak bunun da tabii olduğunu ve birbirlerini etkilediğini,

araştırmanın buna göre yapılması gerektiğini ifade ederdi. Kişi karakterlerini ortaya koymak için zaman zaman aşağıya aldığımız örnekler gibi birbirinden ayrı örnekler verirdi:

“Diller milletin karakterini ortaya koyar. Arapçada isimler, Türkçede fiiller zengindir. Fiil hareketliliği ifade eder, isimler ise sükuneti ifade eder.”

“Padişahın biri iki çadır kurduruyor. Bir beyaz, bir de kırmızı çadır. Kazak erkekler kırmızı çadıra, kılıbıklar beyaz çadıra girsin diyor. Herkes beyaz çadıra giriyor. Bir miskin adam da kırmızı çadıra giriyor. Soruyorlar, tebrik ediyorlar. Nasıl oldu da sen kazak çıktın diyorlar. O da diyor ki: Hanım dedi ki kalabalık nereye giderse sen tersine git dedi. Ben de oraya girdim, diyor.”

“Adamın birinden teraziyi istemişler. Süpürge yok demiş. Süpürge istemiyoruz, teraziyi ver demişler. Bu sefer kürek yok demiş. (devamı haftaya... bitirilmesi için ısrar edilince) Bir daha istemişler süngeri yok vs. Velhasıl vermek istemezmiş, bahane edermiş.”

İnsan karakterlerinin bir şekilde farklılığı ortaya konur, her birinin hareketinde haklılık payının olabileceği belirtilirdi. Bazen genel karakterden öğrenci karakterine geçiş yapar, bu arada şuur altına bazı bilgiler depolanmış olurdu, fakat hiçbir din, dil, ırk, mezhep sahibini incitmeden konuyu bağlardı:

Bir İki Hikâye: Padişah, oğluna remil hocası tutar. İmtihan zamanı gelir. Babası imtihan eder. Eline bir yüzük alır, sorar: “Avucumdaki nedir?” Çocuk: “Yuvarlaktır.” der. Daha “Ortası delik!” der. Padişah “Aferin oğlum, söyle bakayım, nedir” der. Şehzade de: “Değirmen taşı!” der. Babası kızar, hocaya döner: “Ne biçim öğrettin?” der. O da: “Oğlunuzda idrak yoksa ben ne yapayım, kocaman değirmen taşı avuca sığar mı?” der.

Yahudi ölmüş, mizanda melekle konuşur. Melek der ki: “Dünyanın bin yılı buranın bir saniyesi, dünyanın bin altını buranın bir altını.” der. Altını duyan Yahudi: “Bir altın versene!” der. Melek de: “Bir saniye bekle!” der.

Düzanlatım yapılırken alandaki tecrübe ve etkinlik anlaşılır, basit, kısa ve akılda kalıcı olan örneklerle sunulur. Metin tamirinin ve ıslahının gerekliliği ve yapılaş tarzı ile ilgili aşağıda verilen örnekler gözden geçirilmelidir:

Metin tamiri: Cesim kelimesi aruzuna bakılır ya cism'dir ya cismim'dir ya da cesim'dir. Aruz kalıbına göre tamir edebiliriz.

Metin ıslahı: Kelime değişikliği ile güzel olursa değiştiririz. Mesela hâlet-i sohbet kelimesi Hâle-i sohbetle daha geniş mana ifade ediyor. Hâlet-i sohbet; sohbet halimizde fakat hâle-i sohbet dense sahâbinin yıldız olması, ışık saçan hâle, hâlenin yuvarlak olması, sohbetin etrafını manen aydınlatması, geri kalan yerlerin gökyüzünde olduğu gibi karanlık kalması gibi bilgileri çağırıştırır.

c. Düzanlatımda konu açıklığa kavuşturulurken karşılaştırmaların yapıldığı iki farklı olgunun da kendi içinde anlaşılır olması gerekir. Böyle olmazsa karışıklığa neden olabilir, çözümü biraz geç olabilir:

Karşılaştırmalar konuyu açıklığa kavuştururken, Arapça ve Türkçenin ortak kullanımına giren kelime ve kelime grupları anlaşılabilir şekilde bir araya getirilirse, şiir doğru şerh edilebilir: Mesela: yaprak kelimesi Türkçede defter ve ağaç için kullanılabilir: ağaç yaprağı, defter yaprağı. Yaprak manasındaki Arapça ‘varak’ kelimesi de defter ve ağaç için kullanılır: varaku'd-defter, varaku's-şecer gibi.

Bazen divan edebiyatı şiirlerindeki bulunan hayal ve hakikat unsurlarının sentezi yapılırken basmakalıp bir fikir olan *divan edebiyatı hayal ürünü bir edebiyattır* görüşü kabul edilmez, şiirler şerh edilirken, kendinizi gerçeklerle baş başa bulursunuz:

Külhan-ı düzah gibi deryâ-yı ahker-zâd ider

Düşse kemter katre-i hûn-i dil-i âteş-nâkimiz (?)

külhan: hamamda ateş yanan kısım // ahker-zâd: ateş yaratılışı // düzah: cehennem // kemter: küçücük // katre: damla // ateşnâk: ateşli

“Şayet ateşli gönlümüzün kanının bir damlası denize düşse, onu cehennem külhanı gibi ateş tabiatlı kılar.”

Şiir açıklanırken önce kelimelerin anlamı ve cümle anlamı verilir, sonra edebiyat mazmunlarına geçilir, sanki sosyal gerçeklerden uzaklaşıp hayal alemine yolculuk yapılırken birden sanatın olmadığı ve anlatılanların *hayatın gerçeği* olduğu fikrine dönüş yaptıran anlatımla şiir tahlili bitirilir:

Şiirin mazmunları: Aşığın mayası aşk ateşiyle yoğrulmuştur. Bir kimsenin âşık olması, utanması gibi durumlarda yüzüne kan vurur. Yüzü ateş gibi sıcak olur. Maddi olarak; insan hasta olduğu zaman yüzü kızarır, başı ateşli olur. Her iki yönden ateşin küçüğü büyüğü olmaz. Küçük olan şey büyür. Küçük bir ateş her şeyi yakar. Küçük hastalık büyür. Dört şeyin küçüğü olmaz ‘Borç, hastalık, ateş, düşman’ (Kutadgu Bilig’te ise son üçü ve bilgi). Tezad sanatı vardır. Ateşin deryâyı ateş haline getirmesi tezattır. Aslında tezad yoktur. Meselâ ateşin üstündeki suyu buhar yapıp yok eden ateştir. Ateşi söndürmek için de su kullanılır. Aslında bir devr-i daim vardır.

Yukarıda geçen örnekteki gibi hayallerden bahsedildiği düşünülen beyitlerin gerçekle bağlantısına geçilip açıklandığında şiirin **hayalden ziyade gerçeğin** ele alındığı intibahını bırakan birçok şiir vardır. Bunlardan biri de aşağıdaki beyittir.

Riyâz-ı reng-i cemâle gider bu hûn-i sirişk

O râhdan ki geçüp bûy-i gül gül-âba gelür (?)

Gülün renklenmesi için su gerekir. Yetiştğinde ise alınarak kalıcı olması için gülsuyu, gülyacağı yapılır. Gülsuyunun da yapılması için formülleri vardır. (Bir kitapta 20 kadar formül görünür.) Gül imbikte kaynatılır. Kıvrım kıvrım olan hortumlardan ıstırap çekerek geçerek şişeye dökülür. “Beni sana geçmişler” Ordu türküsündeki gibi geçmek, yermek anlamındadır.

Burada Çelebioğlu, *geçmek yermek* kelimelerinden hareketle kendisinin de iyi tanıdığı mekanla ilgili hemen fıkrayı yerleştirir:

Fıkra: Hükümdar adamlarını dünyaya salar. En güzel yeri bulun da haber verin. Adamları Kadıköy’ü bulur. Hükümdar gelir. Sarayburnu’nu görür. Oraya gider. Orası daha güzeldir. Kadıköy’e adamlarına nispetle “Körler diyarı” der.

Bazen hayatın gerçeği olan hâl şiirde anlatılırken biz onu hayal gibi görürken, Çelebioğlu, şairin aslında **gerçeği** dile getirdiğini basit bir üslupla ifade eder:

Şû’le-i âteş-i âhımla benim hemvâre

Gûy-ı eflâk döner beyzâ-i fevvâre misâl xxx

Havuzda fiskiye vardır. Suyu havaya fıskırtır. Ritimli olduğundan beyaz bir top üstüne konduğunda hem onu döndürür hem de arada kalmasını sağlar. Mazmunu budur. “Benim ahımın ateşinin alevi ile feleklerin topu daima, fiskiye’nin yumurta gibi olan topunu döndürdüğü gibi, döner.”

Hemen çağrışım olmayacak gibi görünen beyitler ustaca anlaşılabilir tarzda basit bir anlatımla sunulur:

Alınca micmere-i mihri zîr-i dâmâne

Tutuşdı dâmen-i pîrâhen-i şeb-i deycûr Şeyhülislam Bahayi Efendi (Uludağ, s. 3)

“Gökyüzü güneş buhurdanını eteği altına alınca, gece gömleğinin ucu tutuştu.”

Mazmun: Güneşin doğma ve batma zamanıdır. Burada gökyüzü - insan arasında teşhis sanatı vardır. İnsan buhurdanı eteğinin altına alınca eteğinin ucu tutuşabilir. Ufuktaki kızartılık, ateş tutuşma akla getirir. Zifiri karanlığı siyah elbiseye benzetirsek, eteğin ucu yanıyor demektir. Mecazen eteğin tutuşması telaş ifade eder. Zaman olarak da az bir vaktin kaldığını gösterir. Güneşin bu hali de kısa sürer.

Bazen şiirler şerh edilirken kelimeler lügat, terim, deyim gibi anlam bakımından incelendikten sonra açıklama yönleri ayrı ayrı ifade edilir, her anlama göre beyitlerin farklı şekilde anlaşıldığı ifade edilir ve kurallı cümleye çevirilir. Böylece beyitin farklı şerhlerinin mümkün olabileceği ortaya konur, istenilen hedefe giderken atılacak adımlar tek tek sıralanır:

Bin cân olaydı kâş men dil-şikestede

Ta her biriyle bir kez olaydım fedâ sana Fuzûlî (Tarlan, s. 76)

Şiirin kelimeleri açıklanır, kelimelerin birbiriyle tenasübü açıklandıktan sonra çağrışımlar dikkate alınarak şiir üç farklı yönden açıklanır:

a. *Bin cân olmayı istemek: Hz. Ebubekir'in (r.a) "Ya Rabbbi benim vücudumu o kadar büyük kıl ki cehennemini kaplayayım başka kimselere yer kalmasın" duasına telmihtir.*

b. *Tasavvufî açıdan ele alırsak dil-şikeste gönül günahkâr kişinin gönlüdür. Günahkâr olan kibirlenmez, gururlanmaz, boynu büyük, başı eğiktir. Hz. Allah (c.c) "Ben gönlü kırık kullarımın gönüllerindeyim" buyurur. Mesnevi'de de "Aşık gönlü kırık olduğu müddetçe Hakk'a yakın olacaktır" sözü geçer.*

c. *Bin cân - bir kez - dil-şikeste: Üçü bir arada zikredildiğinde kırık ayna mazmunu anlaşılır. Ayna kırılınca pek çok parçaya ayrılır. Bunun için "bin" kullanıyor. Kırılma da her parçasında bir sûret görülür. Sûreti aynanın gösterebilmesi için ışığa ihtiyacı vardır. Tasavvufta bir ayna olan gönlün ışığı ise Hz. Allah'ın (c.c) tecelli ettirdiği nurdur. Bu nur zikir sayesinde ortaya çıkacak, tevhid'in sırrı yansıyacaktır. her bir parça vahdeti gösterecektir.*

a. *Ey sevgili! Sen benim kalbimi kırdın. Bin parçaya ayırdın. Her bir parçasında can olaydı da herbirini tek tek sana feda edeydim.*

b. *Ey Allah'ım benim gibi kalbi kırık, boynu bükük, başı eğik kulunda bin tane can olaydı da ehadiyyete ulaşmak için bütün dünya nimetlerinden ve kesretten vazgeçerdim.*

c. *Ey sevgili sen benim kalbimi kırdın. Ben zaten sana ulaşmak için yaşıyordum. Sen bana yüz vermeyeceksen ben de canımı feda edeceğim. Ölümle vahdete erdikten sonra senin gibi dünya güzellerine ihtiyacım olmayacak.*

d. *Düzanlatımda sözel destek türlerinden biri de istatistiklerin sunulmasıdır. Bazen bir güzel söz söylendikten sonra onu çağrıştıran başka birkaç söz peşinden tablo gibi eklenir. Öğrencilerde sözleri yazma öğrenme derleme ve söyleme merakı oluşturulmuş olur:*

Her gün yeni bir şey öğrenmek yeniden doğmak gibidir.

Ulemanın hocası kocadıkça koç olur // Cühelanın hocası kocadıkça heç olur.

Hz. Ali (r.a.):Malın bekçisi sahibidir. Bilim ise sahibinin bekçisidir.

Alim isen bir gül yeter kokmağa // Merkep isen gir ahıra yıkmağa

Bir metni şerh ederken bazı şeylerde hassas olmak gerekir: Haydut, fasulye, ıspanak, mum, kiraz, anahtar kelimeleri Rumcadır.

e. Düzanlatımda sözel destek türlerinden biri de *uzman görüşlerinin* sunulmasıdır. Bazen yabancı bilim adamlarının görüşlerini sunarak konuyu destekleyen bilgiler aktarılırdı:

Henry Wolfnekin 'Hakiki eser tefsire ve şerhe imkan vermeli' sözü ile Arapların 'Mana şairin karnındadır.' sözleri herhangi bir eserin güzel anlaşılabilmesi için eserin şerh edilmeye ihtiyacı bulunduğunu gösterir.

Frenk yazısı; Ahmedi (14.yy.) için kullanılır. Arap harflerine göre ters yazı resim olmadığı için bizde hat sanatı gelişti. Pikasso resimlerinden ilhamını doğu yazısından aldı. Batı yazısı çirkin telakki edilirdi.

f. Düzanlatımda Sözel destek unsurların biri olan *nükte, fıkra, espri, anı* vb. anlatma unsurlarıyla öğrenci uyanık ve zinde tutulur.

Çelebioğlu bazen şiire geçmeden hemen bir nükte anlatır, sonra şiire geçer:

Mektebe vardıkda evvel î elif kâmet bana

Ayn ü sîn ü kâf ta'lim etmiş üstâdım benim Zâtî (Çelebioğlu, s. 47)

Nükte: Hâfız'a soruyorlar: "Sen kim oluyorsun da Semerkant'ı, Buhara'yı fedâ ediyorsun?" O cevaben: "Bağışlaya bağışlaya bu hâle geldim." diyor.

Bazen başka başka alakasız gibi fıkra, nükte, anı vb. örnekler *ardı ardına* sıralanır, sonraki derslerle bağlantısı olduğu hissettirilmeden örnekler çoğaltılırdı:

Elif-i kaddüñle dâl zülfüñe teslîm-i rûh ettim

Bu dahi zümre-i uşşâk içinde başka ad olsun Ulvî (Çelebioğlu, s. 48)

"أد" kelimesi ortaya çıkar." Adın çıkacağına canın çıksın."

"Boy ve saçların için ölüşüm aşıklar arasında meşhur olsun. Adım böylece çıksın."

Bu beyitteki *adı çıkmaktan* başlayıp sonraki konuya bağlanan veya geçmiş konuları içine alan nükte fıkra faslı başlar. Bazen böyle üç beş fıkra birbirini takip eder:

Nükte: Pekçok kişi meşhur olmak için bazı şeyler yapar. Mesela: bir şahıs gidip zezem suyuna işemiş. Adı "Bevvâl-i zezem" (Zezeme işeyen adam) diye şöhret bulmuş.

Nükte: Adamın biri hazırcevapmış. Bir adam evvelden soru hazırlayıp köşebaşında hazırcevap kişinin karşısına çıkıp:"Eyne hâcû kaçaru. (-. / -- / -.-)"diyerek sorusunu sorar. Hazırcevap hemen cevap verir, hem de aynı vezinle: "Fevka bâlâ yûkarû (-. / -- / -.-)"

Fıkra: Türkçe "ض" harfi yok. Arapçaya mahsustur. Üst damak ve dişlerden çıkar. 2. Mahmut döneminde dâd harfinin mahrecini tartışmak yasak edilmiş. Beyazıt Camii avlusunda tartışıyorlarmış. II. Mahmut'u görünce kaçmışlar. Padişah, askerlerini yakalamak için mollaların peşlerinden göndermiş. Bir kişiyi köşede yakalamışlar. O molla da köşede sarığını atmış mollalığın belli olmasın diye. Asker mollaların nereye gittiklerini sorunca, molla: "Bazısı o tarafa, badısı şu tarafa gitti" deyince asker onu hemen yakalamış.

Nükte: Bir köylüye sormuşlar: "Peteklere nasıl yaklaşırsınız?" O da: "Tütsütürüz, arılar kaçıtır. Biz de petekleri alırız." demiş. Hayvan hayvanken dumandan kaçarken bizim insanlar niçin dumanın esiri oluyorlar. Fesübhanellah. Dumanını yeller alır // Parasını eller alır // Derdi de size kalır

Ders: Azerbeycanlı Cemâl Rûsî Bey'i Abdülhâmid Han'a şikâyet ederler. Bâbî olduğunu söylerler. Abdülhâmid, Cemâl Bey'i sever aslında. "Bâbîlik Şüliğe mensup, Osmanlıya zıt fikir akımıdır." Evet, Bâbîyim ama nasıl? bâ-

hamiyyet, bâ-muhabbet, bâ-..... sayar. Sonra, bî-metelik, bî-hırs, bî... sayar. Ben böyle bâbîyim der.

Sınıfta biraz gürültü olunca da şöyle benzetmeler yapılmıştır:

Kalabalık, gürültü olan yerlere verilen adlar: kadınlar hamamı, bayram yeri, pazar yeri vs.

Bir şairden bahsedilirken birden ilgili fıkralar anlatmaya başlanır, herbirinde bir tecrübe aktarma gayreti hissedilir:

Şeyh Galib Mevlevi şeyhi olur. (Galata Mevlevihanesi)

Fıkra: Fasih dede içkiye düşkündür. Yokuştan sallanarak çıkarken Galata'nın bir mescidinin imamı ona hakaret edermiş, zemmedermiş. Bir gün rüya görüyor. Kuş bunu havalandırıyor. Göklere yükselince bırakıyor. Parçalanmayı beklerken Fasih dede'nin kucığına düşer. Ertesi gün nasıl davranacağını düşünürken Fasih dede durumu açıklar. İbret: İman ile paranın kimde olduğu bilinmez.

Fıkra: Bir gün mevlevihaneye Bektaşiler ve aleviler çok gelmeye başlayınca rahatsız olurlar. Şeyh der ki; basit bir şeyle onların gelmesini önleyebiliriz. Ve bir levha asarlar: "Yâ Hazret-i Muâviye!"

Fıkra: İmam-ı Azamın kapısına sabah erkenden Yahudi'nin biri senelerce pislik koymuş. O da temizleyip geçmiş. Seneler sonra Yahudi bu nasıl bir din ki bu kadar sabrettirebiliyor, der ve Müslüman olur."

Esrârını Mesnevîden aldım

Çaldımsa da mîri mâli çaldım Şeyh Gâlib (Kabaklı 1973, s. 413)

Fıkra (Nâbî'den): İlm-i simyâ sahibi adam gelir. Padişaha: "Sana şu kadar altın yapayım, fakat araç, madde vs. gerekir." der. Avans alır gider. Padişah gezerken şehrin delisine rastlar. Delinin elinde bir liste vardır: Deliler listesi. Bakar ki başta kendisi vardır. Padişah: "Ya o adam gelirse!" der. O zaman da deli: "Padişahı siler yerine onu yazarım." der.

Aşk birinci planda yer alır. Aşksız hiçbir şey olmaz. Aşk olmaz ise sevilen olmaz, değeri olmaz. Armut piş ağzıma düş yoktur.

Bir şahsiyet, bir nazım türü vb. hakkında bilgi verirken onu çağrıştıran fıkralar eklenir. Fıkra akılda kalır fakat niçin anlattığı bazen akılda kalıcı olmayabilir. Aşağıdaki fıkra herkesin aklında yer ederken öğretici tarafından hammâmiye türü bağlamında anlatıldığı dikkatten kaçabilir:

Hammâmiye: Eski hamam elbisesi. Bir nazım nevi vardır.

Adamın bir kolay meslek arıyormuş. Dilenciliğe karar vermiş. Usta çırak münasebeti vardır. Dilencilerin pirini sormuş. Hamamda demişler. Gitmiş. Pir üç prensip saymış: "Kim olursa, nasıl olursa, nerede olursa isteyeceksin" demiş.

Hemen adam pîre yönelir:

- Şey'en lillâh.

- Benden mi?

- Kim olursa demedin mi?

- Peştemalle mi?

- Nasıl olursa demedin mi?

- Hamamda mı?

- Nerede olursa demedin mi?

- Tamam evladım sen bu işi yaparsın!

Bazen Mevlana'nın hikaye içinde hikaye veya hikayeden hikayeye geçme metodunu kullandığı gibi derslerde bu metodun kullanıldığı görülürdü. Mesela Hızır Çelebi ile ilgili bir fıkradan, alaka kurularak Mevlana'nın bir fıkrasına geçilir:

Hızır Çelebi'nin oğlu Hoca Sinan paşa'yı Sivrihisar'a sürerler. Bir gün Konyalı talebesine sorar: "Sizin memleketinizde bu kadar ahlaksızlık vs. niye vardır?" deyince talebesi: "Sizin memleketle hem-huduttur efendim!" der.

Mevlana'ya densizin biri Şems-i Tebrizi'yi yalan yere müjdeleyince, Mevlana çıkarır kürkünü verir. Yakınında olanlar "O yalan söyledi, niçin kürkünüzü verdiniz?" deyince Mevlana "Doğru söyleseydi, kürkümü değil canımı verirdim." der.

Bir ayetten sonra onunla ilgili yanlış bilinen bir olay nükteli olarak dile getirilir:

Araf Süresinde geçen "Elestü bi-rabbiküm" sorusunun sorulduğu bu meclis şiirlerimizde bezm-i elest, meclis-i ezel, bezm-i can olarak geçer.

Nükte: Eskiden bir ta'bir çocuklara öğretilir. Kalü diyenler Müslüman oldu. Bela diyenler belasını buldu. Kâfir oldu.

Bazen de önce kavramlar, deyimler ve atasözleri yardımıyla açıklanır, anlatılacak fikranın konusu karşıt kavramın temsilcisi de olabilir:

Edeble damen-i zülfün öper gelüp bir bir

O fitneler ki şeh-i hüsne intisaba gelür.

El etek öpmek:Dalkavukluk, hürmet, "El etek öpmekle el aşınmaz"

Edeb: Edebiyat, ilm-i edeb idi. Edebiyatçıya edip denirdi. Buradan da Edebiyat edep telkin etmelidir, fikri çıkar.

Sevgili fitne münasebeti anlatıldıktan sonra edebın tersi olan davranışla ilgili yine hoş bir fıkra eklenir:

Fıkra: Saraya perdedaz bir nüktedan getirir. Güzel hikaye vs. anlatır. Birinci gün iki mecidiye alır. Perdedaz birini alır. İkinci gün yine aynı. Üçüncü gün: "Ne istiyorsun?" denilince "Canım dayak yemek istiyor." der. 30 sopa atacaklar, on beşini yiyince: "Durun, benim ortağım var." diyerek paşaya durumu haber vermiş olur.

C. Görsel-İşitsel Destek

Anlatımlar seçilen materyallerle desteklenir de uygun sunum yapılırsa öğrenmeyi kolaylaştırır. Bazen şekiller basit olarak tebeşirle çizilirdi. Yıldızlar, gülyâğının yapımı, lale devrinin aslan başlı çeşmeleri basit bir şekilde çizilerek görsel destek sağlanırdı.

SONUÇ

1. Düzanlatımın hedefleri bilgi kazandırmak, bilginin gerekliliğine ikna etmek ve bilgidен zevk alınmasını sağlamak olmak üzere üç ana başlık altında incelenebilir.

2. İyi bir şerh dersi örneğinde şerh edilen şiirdeki kelimelerin sözlükteki geçen anlamları bütün yönüyle incelenmeli, kelimenin ilk anlamı ve yan anlamları, gerçek, mecaz, terim vb. anlamları yanında deyimlerdeki ve atasözlerinde kazandığı anlamlar sunulmalı, sonra şiirin farklı bağlamlarda kazandığı anlamlar açıklanmalı ve farklı şekillerle Türkiye Türkçesine göre kurallı cümleye çevrilmelidir.

3. Her bilimin kendine mahsus terimleri olduğu gibi şiirler şerh edilirken divan edebiyatına mahsus olan mazmûn, leff ü neşr, telmîh vb. edebi sanatların da terim anlamları ortaya konulmalı, anlamın ve bağlamın gereği düşünölmeli, sonra beyite anlamlar yüklenmelidir.

4. Beyitler açıklanırken zaman zaman emredici anlatım kullanılabilir. Mesela beyitteki farklı mazmûnlar hatırlatılır ve bu mazmûnlar için "Onu biz düşünönceğiz, biz bileceğiz gibi uyarı cümleleri kullanılır.

5. Edebiyata ait olup konu dışında gibi görülen bir terimle karşılaşıldığında, terim biraz *farklı vurgu* ile ifade edilebilir, örneği ise *basit bir üslupla* öğrenciye sunulur, teferruatının öğrenilmesi istenir. Şayet öğrenilmesi istenen konuya benzer bir konu ile karşılaşırsa iki konu arasındaki ortak ve farklı yönler karşılaştırma metodu kullanılarak ele alınabilir.

Mesela evvelden işlenen *muammâ*yla benzerlik gösteren *lugâz* ile karşılaşıldığında bir başka *muammâ* ile bilgi pekiştirilir. Örnekteki *lugâz* bu *muammâ* ile karşılaştırılır, farklılıklar ortaya çıkarılır, böylece bilgide kalıcılık sağlanmış olur.

6. Kelimelerin etimolojileri ve diğer kelimelerle anlam bağlantıları çözülür, sonra şiir şerhine geçilir.

7. Metin şerhinde kalıcı bilgiyi sağlayan en önemli araçlardan biri örneklendirme kullanılırken en alakalı örnekten başlanarak ya aynı türden örnek içinde örnek ya da farklı türlerde örnekler sunulabilir.

8. *Öğretici anlatım türünün* sağladığı bilgi öğrencinin kendine güvenini sağlar. Akıl yürütme, verilen sağlam bilgilerle yapılırsa haklı ve haksız ayırt edebilme yeteneği kazandırır, özgüven oluşturur ve bilginin vazgeçilmezliğini kavratır. Bazı durumlarda bazı insanlar cahilce kesin tavrını koyar, kestirip atarlar. Bilgileri tam olmadığından softaca yaklaşırlar. Bu tür insanları ikna edebilmenin yolu bilgiye hakim olmaktan geçer. Birçok yanlış telakki, somut delillerle farklı fikirler sunularak düzeltilebilir. Çelebioğlu ise, fikrin doğrusunun kabul edilmesi için zorlayıcı olma taraftarı değildir. Bazen ilmi tartışmaları ilmi açıdan açıklar, fakat haklı haksızın belirlenmesini dinleyenlere bırakırdı.

9. Metin Şerhi derslerinde *kelimelerin, deyimlerin, terimlerin* vb. anlamları sunulup metin açıklığa kavuşturulur. Hep şiire bağlı kalınarak bilgi vermek ve almak sıkıcı olabilir. Bir bilginin hayattaki karşılığını veya kullanıldığı yerleri kavrayabilmek için hayattan örnekler sunulmalıdır. Bunun için, sözel anlatıma bağlı olarak gerçekleşen *olaylar, anılar, nükteler* vb. anlatılabilir. Bu türlerle anlatılan incelikler, kıvraklıkla zamanında algılanmalıdır. Algıda seçicilik olursa kelime, deyim, terim, mazmûn vb. ile yapılan kelime oyunları kavranır, konu aralarında anlatılan fıkra, nükte vb. anlam kazanır ve edebiyattan zevk alınır.

10. Deyimler, deyime benzer sözler, atasözleri vb.lerinin şerhinde yapılan yorumlarda araya *duyulmadık, kulağa ve gönle hoş gelen sözler* sokuşturulmalı, kelimeleri açıklayacak *nükte fıkra* vb. bulunmalıdır. O kelimelerle ilgili anlatımlar yapılmalıdır.

Verilen örneklerde *ilginç sözler* bulunmalı, bazen gizemli gibi görünen sözler açık bir iki cümle ile şerh edilebilmeli, sözlere *şahsi buluşlar* eklenebilmelidir.

11. Her öğretici kendisine alanında kaynaklık yapabilecek bir eseri rehber edinmelidir. Bu rehberi de kendi kişiliğiyle ve diğer kaynaklarla beslemelidir.

Beyit açıklanırken maddi ve manevi kültürden bahsedilmeli, farklı fikirleri çağrıştıran şiirler de okunmalı, böylece şairin kişiliği, kalenderliği veya dervişlik ruhu ortaya çıkarılarak öğrencinin dersin kaynaklarına inebileceği yol gösterilmelidir. Dinleyen/öğrencinin psikolojisine de dokunuşlarda bulunulmalı, öğrencinin psikolojisini yansıtan anı, fıkra vb. eklenmelidir.

Mesela örnek olarak sunulan kısa ve sade açıklaması *çeşmeden su içme* olan ve sanatkaraneliği ortaya konan beyitten sonra konuya uygun hikaye eklenmiştir. Konu Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde işleniyorsa Çelebioğlu için mutlaka anlatılacak ibretlik hikaye vardır. Bazen ibret denilip söz ibretlerle süslenir, *yaşanıyormuş gibi* anlatılır, bazen Mevlana gibi *hikaye içinde hikaye* veya *hikayeden hikayeye* geçme metodunu kullanılır. Mesela bir anlatımda Hızır Çelebi ile ilgili bir fıkradan, alaka kurularak Mevlânâ'nın bir fikrasına geçilmiş, başka bir anlatımda ise önce kavramlar, deyimler açıklanmış, sonra anlatılacak hikayenin konusu edep olması beklenirken, karşıt kavram olan edepsizlik olmuştur.

12. Şiir açıklanırken kelimenin etimolojik anlamı, fonotik ve morfolojik değişimleri üzerinde de durulur. Mesela dudak harflerindeki değişikliklerden bahsedilir, harf değiştirimi yapılarak kişinin sonraki durumu için başka isimler tesis edildiği örnekler sunulur. Bazen kelimelerle ilgili hiç bilinmeyen farklı anlamların yer aldığı *etimolojik* açıklamalar yapılabilir. Benzerlik gösteren kelimelerin sesteşlikleri üzerinde durulup, anlam farklılıkları açıklanabilir.

13. Şahsiyet tanıtımlarında anı türü veya tezkirelerde geçen tarihe mal olmuş nükteli anılar kullanılabilir. Anlatılacak konuların veya kişilerin karıştırılma ihtimali varsa *mukayese yolu* ile açıklık getirilmeye çalışılır. Mesela Seyyid Vehbî anlatılırken Sümbülzâde Vehbî'den ayırmak için satır satır bu gayrete şahitlik edilir. Bazen konular *tenkitvâri bir tarzla* anlatılır, kalıcı olması istenen yerlere güzel örnekler serpiştirilir. Bulunulan alandaki boşluklardan, eksikliklerden veya ilgilenilmemiş kısımlardan *net* ve *uyarıcı* mesajlarla öğrenciler haberdar edilebilir.

14. Düzanlatımda destekleyici ögeler mantıklı düşünme, sözel destek ve görsel-işitsel destek olmak üzere üç kısma ayrılır. Çelebioğlu hocamız, mantıklı düşünme yeteneğini veciz şekilde ifade ederken edebiyat ilminin verilerini kullanmıştır. Ne yazık ki görsel-işitsel metotta sadece kitapları getirip göstererek dikkatlerimizi toplarken -zamanımızdaki teknolojik şartlar onun zamanında olmadığı için- başka yardımcı iletişim araçlarını kullanamamıştır.

15. Çelebioğlu, geçmişteki insanların karakterini tahlil ederken zamanın özelliklerini düşünür, araştırır, o zamanın penceresinden bakar, değerlendirmesini kırıp dökmeden nezaket çerçevesinde yapar, asla saldırgan ve saygısız olmazdı.

Mesela Türklerin ve Arapların kelimeleri araştırılırken milletlerin ve insanların karakteri üzerinde durulmalı, farklılıkların ve birbirlerini etkilemelerinin tabii olduğu bilinmelidir. Araştırma bu duruma bakılarak yapılmalıdır. Buna göre kişi ve toplum karakterlerinin farklılığı ortaya konmalı, her birinin farklılık arz eden hareketinde haklılık payının olacağı düşünülmelidir. Genel karakterlerden öğrenci/zümre karakterine geçiş yapılabilmesi, öğrencilerin şuur altına olumlu bilgiler bırakılmalıdır, hiçbir din, dil, ırk, mezhep sahibini inciten üslup kullanılmamalıdır. Şiirlerde toplumumuza ait saklı olan âdetler de ortaya çıkarılmalıdır: Yukarıda örnekleri verilen kadere razı olma kültürü, hastanın, sarhoşun ve dervişin hâl ve hareketleri vb.leri gibi. Böylece toplum yapısının çözümlenmesine katkıda bulunulur.

16. Yapılan işin, yaşanan zamanın ve bulunulan mekanın kişilik üzerine etkisi deyimlerle ve nüktelerle anlatılabilir. Mesleklerden ve insanların işlerinden detaylı bir şekilde bahsedilmesi ve mesleklerin işlenişinin bilinmesi

hâlinde bu durumların şiire yansımaları daha çabuk kavranır. Mesleğin işleyişi anlaşıldıkça şiirdeki mananın çözümünün kolaylaştığı görülür. Mesela bir şiirde kitabın maddi yapısının ciltçilikle alakası, aşığın hâlinin çobanlık mesleği ve kervan yolculuğu ile maddi kültür bakımından alakası yakalandığında şiir daha iyi kavranmış olur.

Yine eser nüshalarında aranan özelliklerden bahsedilirken hattatların yazılarında anlam ve doğruluktan ziyade yazının şekline önem vermelerinin, anlamı ikinci planda tutmalarının normal olduğu söylenir. Hattatlar, hatalarıyla iş bulabiliyorlarsa insan karakterinin gereği kendini yetiştirmeyebileceği ve hatalarıyla beraber mesleğini icra etmeye devam etmeleri bir gerçektir. Şiirlerde astronomi, askerlik, tıp gibi bütün mesleklerin mazmûnları ait olduğu meslek kültürü ile açıklanmıştır.

17. Düzanlatımda sözel destek olarak tanımlar, örnekler ve karşılaştırmalar konuyu açıklığa kavuştururken istatistikler ve uzmanların görüşleri konuyu sağlamlaştırır, nükte, fıkra, espri, anı vb. ise öğrenciyi uyanık ve zinde tutar.

18. Ansiklopedik bilgi derslerde daima sıkıcı olur, kelimelerin *tanımı* yapılırken *kısa, özlü* ve *net* bilgi verilebilir, *kısa, akılda kalıcı*, üç beş somut örnekle açıklanabilir. Böylece basmakalıp gibi görülen tanımlar, basmakalıptan çıkarılmış olur.

19. Metin Şerhi derslerinde metin tamirinin ve ıslahının gerekliliği için örnekler gözden geçirilmeli, öğrenciyeye meslekte tasarruf etme yetkisinin yolu gösterilmelidir.

20. Derslerin basmakalıp fikirlerine kendimizi teslim etmemeliyiz. Bazen divan edebiyatı şiirlerindeki bulunan hayal ve hakikat unsurlarının sentezi yapılırken basmakalıp bir fikir olan *divan edebiyatı hayal ürünü bir edebiyattır* görüşü kabul edilmemelidir. Mesela şiir açıklanırken önce kelimelerin anlamı, cümle anlamı, sonra edebiyat mazmûnları anlatılır, tahlilde sosyal gerçeklerden uzaklaşıp hayal alemine yolculuk yapıldığı görülür. Açıklama genişledikçe birden sanatın olmadığı ve anlatılanların *hayatın gerçeği* olduğu fikrine dönüş de yapılabilir. Birçok örnekteki gibi hayallerden bahsedildiği düşünülen beyitlerde kelimelerin terim, deyim vb. farklı anlamları yakalandığında gerçeğe bağlantısına geçilip açıklandığında şiirde *hayalden ziyade gerçeğin* ele alındığı izlenimi oluşmuştur.

Hemen çağrışım olmayacak gibi görünen beyitler öğretici tarafından anlaşılabilir tarzda ustaca *basit bir anlatımla* sunulmalıdır. Burada şiirler şerh edilirken kelimeler lügat, terim, deyim gibi anlam bakımından incelenirken *gizemli kelime* bulunmuş ve şiiri *açıklama* yönleri ayrı ayrı ifade edilerek, her taşıdığı farklı anlamda beyitlerin farklı anlaşılması gerekliliği ifade edilip her bağlama göre ayrı ayrı kurallı cümleye çevrilmiştir. Böylece beyitin farklı şerhlerinin mümkün olabileceği ortaya konmuştur. Öğrenciyi doğruluğuna ikna etmek için de istenilen hedefe giderken atılacak adımlar tek tek sıralanmıştır.

21. Düzanlatımda sözel destek türlerinden biri de *istatistiklerin* sunulmasıdır. Bir güzel söz söylendikten sonra onu çağrıştıran başka birkaç söz peşinden *tablo gibi* eklenebilmeli, şiir, beyit, vecize vb. sözleri *yazma, öğrenme, derleme* ve *söyleme* merakı oluşturulabilmelidir. Bu durumda da öğrenci ilgilendiği herhangi bir konuda *küçük antoloji* düzenleme fikri kazanmalıdır.

22. Düzanlatımda sözel destek unsurlarından olan *nükte, fıkra, espri, anı* vb. öyküleyici anlatımla öğrenciyi uyanık ve zinde tutulur. Çelebioğlu, bazen

şiire geçmeden hemen bir nükte anlatır geçer, bazen başka başka alakasız gibi fıkra, nükte, anı vb. örnekleri *ardı ardına* sıralar, sonraki derslerle bağlantısı olduğunu hissettirmeden örnekleri çoğaltırdı, bir şairden bahsederken birden ilgili fıkralar anlatmaya başlar, herbirinde bir bilgi, bir *tecrübe* aktarma gayretini dinleyicisine hissettirirdi.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, Y. (2020). *Ahmedî Divanı*. Kültür Bakanlığı, e-kitap Yay. Erişim: 29 Temmuz 2020, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78357/ahmedi-divani.html>
- Alparslan, A. (1988). *Şeyh Galib*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Başaran, İbrahim Ethem (1990), *Eğitim Psikolojisi Modern Eğitimin Psikolojik Temelleri*, 10. bs, Ankara.
- Batıslam, H. (2019). Divan Şiirinde Toprak ve Toprakla İlgili Unsurların Kullanımı. *Folklor/Edebiyat*, 25 (99), 457-470. DOI: 10.22559/folklor.1013
- Çelebioğlu, A . (2012). Elif harfiyle ilgili bazı edebi hususiyetler . *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* , 24 (0) , 45-64 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iutded/issue/17063/178249>
- İpekten, H. (1974). *Karamanlı Nizâmî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 208.
- Kabaklı, A. (1973). *Türk Edebiyatı C. 2*. İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Kabaklı, A. (1991). *Türk Edebiyatı C. 4*, İstanbul: Türk Edebiyat Vakfı Yayınları.
- Macit, M. (2020). *Nedim Divanı*. Kültür Bakanlığı e-kitap Yay. Erişim: 30 Temmuz <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196897/nedim-divani.html>
- Mazıoğlu, H. (1988). *Nedim*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Sarıkaya, B. (1990) *Metin Şerhi Ders Notları*, (Basıma hazırlanıyor)
- Solmaz, S. (2016). KOCA RAGIP PAŞA'NIN ŞİİRLERİNDE KÜLTÜREL BELLEK YANSIMALARI . *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 25 (4) , 177-194. Erişim: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil/issue/32039/353695>
- Sönmez, V. (1991). *Program Geliştirmede Öğretmen Elkitabı*. Ankara: Adım Yayıncılık.
- Tarlan, Ali N. (2011). *Fuzuli Divanı Şerhi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tezcan, M. (1991), *Eğitim Sosyolojisi*. Ankara.
- Toprak, B. (2006). *Yunus Emre Divanı*. İstanbul: Eskişehir Odunpazarı Belediyesi Yayınları, 3. bs.
- Uludağ, E. (1992). *Şeyhülislâm Bahâyî Divânı (İnceleme - Karşılaştırmalı metin)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Prof. Dr. Amil ÇELEBİOĞLU